

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет інформаційних технологій,
обліку та фінансів

Кафедра бухгалтерського обліку,
оподаткування та аудиту

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

МЕЛЬНИК Алевтина Андріївна

УДК 657.6:657.471:351.712:378

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

«ОБЛІК І КОНТРОЛЬ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА»

Спеціальність 071 «Облік і оподаткування»

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і тестів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
Алевтина МЕЛЬНИК

Науковий керівник
Малюга Наталія Михайлівна
доктор економічних наук, професор

Житомир – 2025

Робота виконана на кафедрі бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Поліського національного університету

Рецензент:

професор кафедри фінансів і кредиту Поліського національного університету,
д.е.н., доц. Віленчук Олександр Миколайович

Висновок комісії за результатами попереднього захисту:

_____ допустити до захисту _____

Голова комісії _____ Тетяна ГАЙДУЧОК

Висновок кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту за
результатами попереднього захисту: _____ допустити до захисту _____

Протокол засідання кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та
аудиту № 7 від 17 грудня 2025 року

Завідувач кафедри бухгалтерського
обліку, оподаткування та аудиту _____ Наталія МАЛЮГА

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Студент(ка) МЕЛЬНИК Алевтина Андріївна захистив(ла) кваліфікаційну
роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____,

за університетською шкалою _____

Секретар ЕК _____

Наталія САВЧЕНКО

АНОТАЦІЯ

Мельник А. А. Облік і контроль дебіторської заборгованості в системі управління фінансовою стійкістю підприємства. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування». – Поліський національний університет, Житомир, 2025.

У роботі досліджено облік і контроль дебіторської заборгованості як чинник управління фінансовою стійкістю підприємства. Розкрито її економічний зміст і нормативні засади обліку за НП(С)БО та МСФЗ, проаналізовано вплив на ліквідність і платоспроможність. На прикладі ДП «Крупозавод Озерянка» оцінено стан, динаміку та оборотність дебіторської заборгованості.

Визначено ключові проблеми організації розрахунків з покупцями та ризики виникнення простроченої заборгованості. Доведено, що ефективне управління дебіторською заборгованістю є необхідною передумовою стабільного грошового потоку підприємства. Обґрунтовано напрями вдосконалення обліку, контролю й аудиту з урахуванням цифровізації та формування резерву сумнівних боргів з метою зниження фінансових ризиків і зміцнення фінансової стійкості підприємства.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, облік, внутрішній контроль, аудит, фінансова стійкість

ABSTRACT

Melnyk A. A. Accounting and Control of Accounts Receivable in the System of Financial Stability Management of an Enterprise. – Master’s qualification thesis manuscript.

The qualification thesis is submitted for obtaining the Master’s degree in specialty 071 “Accounting and Taxation”. – Polissia National University, Zhytomyr, 2025.

The paper examines accounting and control of accounts receivable as a factor in managing an enterprise’s financial stability. The economic essence of accounts receivable and the regulatory framework for their accounting in accordance with National Accounting Standards (NP(S)BO) and International Financial Reporting Standards (IFRS) are disclosed, and their impact on liquidity and solvency is analyzed. Using the case of the Subsidiary Enterprise “Krupozavod Ozeryanka”, the state, dynamics, and turnover of accounts receivable are assessed.

Key problems in organizing settlements with customers and the risks of overdue receivables are identified. It is proven that effective management of accounts receivable is a necessary prerequisite for maintaining a stable cash flow of the enterprise. Directions for improving accounting, control, and audit are substantiated, taking into account digitalization and the creation of an allowance for doubtful debts, with the aim of reducing financial risks and strengthening the enterprise’s financial stability.

Keywords: accounts receivable, accounting, internal control, audit, financial stability

ЗМІСТ

ВСТУП.....		5
Розділ	ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОБЛІКУ ТА	
1.	КОНТРОЛЮ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ В СИСТЕМІ	
	УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА...	8
1.1.	Економічний зміст дебіторської заборгованості підприємства як	
	об'єкта бухгалтерського обліку та контролю.....	8
1.2.	Нормативно-правові аспекти та дискусійні питання обліку і	
	контролю дебіторської заборгованості.....	14
1.3.	Фінансова стійкість підприємства та роль дебіторської	
	заборгованості в її забезпеченні.....	18
Розділ	СУЧАСНИЙ СТАН ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ	
2.	В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ УПРАВЛІННЯ	
	ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА.....	27
2.1.	Формування обліково-інформаційної системи управління	
	дебіторською заборгованістю.....	27
2.2.	Управлінський облік у процесі формування та інкасації дебіторської	
	заборгованості.....	35
2.3.	Удосконалення організації облікового процесу дебіторської	
	заборгованості на підприємстві.....	39
Розділ	ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ КОНТРОЛЮ ТА	
3.	АУДИТУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.	46
3.1.	Організація внутрішнього контролю дебіторської заборгованості..	46
3.2.	Методика проведення аудиту дебіторської заборгованості.....	54
3.3.	Шляхи вдосконалення контролю й аудиту дебіторської	
	заборгованості в системі забезпечення фінансової стійкості	
	підприємства.....	59
ВИСНОВКИ.....		63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....		65
ДОДАТКИ.....		70

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена зростанням ролі дебіторської заборгованості в системі фінансового управління підприємствами в умовах нестабільного економічного середовища, посилення кризових явищ, зростання воєнних ризиків та обмеженого доступу бізнесу до кредитних ресурсів. Для більшості суб'єктів господарювання дебіторська заборгованість є істотною складовою оборотного капіталу, що одночасно виконує функцію стимулювання збуту продукції через надання комерційного кредиту та формує потенційні загрози фінансовій стійкості у разі зниження платіжної дисципліни контрагентів. Надмірне накопичення непогашених боргів, уповільнення інкасації грошових коштів і зростання частки простроченої заборгованості призводять до порушення ліквідності, зменшення оборотності активів та підвищення фінансових ризиків підприємств.

У сучасних умовах особливої уваги набуває удосконалення системи бухгалтерського обліку, внутрішнього контролю та аудиту дебіторської заборгованості як ключових інформаційних складових управління фінансовою стійкістю підприємства. Ефективна організація обліку розрахунків із дебіторами, своєчасне формування резервів сумнівних боргів, аналітичне групування заборгованості за строками погашення та рівнем ризику, а також належний контроль виконання договірних зобов'язань сприяють підвищенню обґрунтованості управлінських рішень та стабілізації фінансових потоків. Водночас наявні в національній практиці проблеми методичного забезпечення оцінки кредитних ризиків і формальний підхід до внутрішнього контролю зумовлюють необхідність подальшого наукового опрацювання зазначених питань, що підтверджує актуальність обраної теми дослідження.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження теоретико-методологічних засад обліку, контролю й аудиту дебіторської заборгованості та розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення обліково-інформаційного забезпечення управління фінансовою стійкістю підприємства.

Для досягнення поставленої мети у роботі передбачено вирішення таких **завдань**:

- розкрити економічний зміст дебіторської заборгованості як об'єкта бухгалтерського обліку та контролю;
- дослідити чинне нормативно-правове регулювання обліку дебіторської заборгованості та узагальнити проблемні аспекти його застосування в сучасній практиці;
- визначити роль дебіторської заборгованості у формуванні фінансової стійкості підприємства;
- охарактеризувати формування обліково-інформаційної системи управління дебіторською заборгованістю на підприємстві;
- проаналізувати особливості управлінського обліку в процесах формування та інкасації дебіторської заборгованості;
- розробити напрями вдосконалення організації бухгалтерського обліку розрахунків із дебіторами;
- оцінити діючу систему внутрішнього контролю дебіторської заборгованості;
- дослідити методика проведення аудиту дебіторської заборгованості та узагальнити напрями її вдосконалення;
- запропонувати заходи щодо посилення контролю й аудиту дебіторської заборгованості з метою забезпечення фінансової стійкості підприємства.

Об'єктом дослідження є фінансово-господарська діяльність підприємства в частині розрахунків із дебіторами.

Предметом дослідження виступають теоретичні, методичні та організаційні аспекти бухгалтерського обліку, контролю та аудиту дебіторської заборгованості в системі управління фінансовою стійкістю підприємства.

У процесі дослідження використовувалися такі **методи**: аналіз і синтез – для вивчення теоретичних підходів до трактування дебіторської заборгованості; індукція та дедукція – для формування узагальнених висновків; метод порівняння – для оцінювання альтернативних підходів нормативного регулювання;

економіко-статистичні методи – для аналізу структури й динаміки дебіторської заборгованості; групування та класифікація – для систематизації аналітичних даних за строками та рівнями ризику; табличний метод – для наочного подання результатів дослідження; метод узагальнення – для формування практичних рекомендацій.

Інформаційною базою дослідження слугували законодавчі та нормативно-правові акти України з бухгалтерського обліку та аудиту, положення національних і міжнародних стандартів фінансової звітності, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, фінансова та управлінська звітність підприємства, дані його первинного, аналітичного і синтетичного обліку.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання її результатів для вдосконалення організації обліку дебіторської заборгованості, побудови системи внутрішнього контролю та запровадження ефективної методики аудиторської перевірки розрахунків із дебіторами з метою підвищення фінансової стійкості підприємства. Отримані рекомендації можуть бути використані у практичній діяльності суб'єктів господарювання, а також в освітньому процесі при викладанні дисциплін обліково-контрольного спрямування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОБЛІКУ ТА КОНТРОЛЮ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

1.1. Економічний зміст дебіторської заборгованості підприємства як об'єкта бухгалтерського обліку та контролю

У процесі фінансово-господарської діяльності підприємства постійно виникає необхідність у проведенні розрахунків зі своїми контрагентами. Підприємство, відвантажуючи виготовлену продукцію, зазвичай не одержує оплату негайно, що означає кредитування покупця. Таким чином, протягом періоду від моменту відвантаження продукції до моменту надходження платежу, кошти підприємства знаходяться у вигляді дебіторської заборгованості.

Дебіторська заборгованість є однією з ключових категорій фінансово-економічної діяльності підприємства, оскільки безпосередньо пов'язана з процесами реалізації продукції (робіт, послуг), рухом грошових потоків та формуванням фінансових результатів. У сучасних умовах господарювання, що характеризуються зростанням довірливих відносин, поширенням комерційного кредиту, цифровізацією облікових процесів і підвищенням ризиків неплатоспроможності контрагентів, роль дебіторської заборгованості як об'єкта бухгалтерського обліку та контролю суттєво зростає.

Дебіторська заборгованість – це сума заборгованості дебіторів підприємству, організації, фірмі на дату складання бухгалтерської фінансової звітності [23].

Дебіторська заборгованість виникає, головним чином, у результаті:

- відвантаження товарів, виконання робіт, надання послуг;
- перерахування грошових коштів як передоплати або авансу постачальникам чи підрядникам;

– перерахування грошових коштів як передоплати або авансу по інших операціях (наприклад, сплата авансових внесків або переплата по податках та обов'язкових платежах) [35].

З економічної точки зору дебіторська заборгованість відображає вимоги підприємства до інших суб'єктів господарювання та фізичних осіб щодо отримання грошових коштів або інших активів у майбутньому внаслідок здійснених господарських операцій. Вона є формою тимчасового відволікання оборотного капіталу з господарського обороту підприємства та водночас інструментом стимулювання збуту шляхом надання відстрочки платежу.

Таким чином, дебіторська заборгованість поєднує у собі двоїсту економічну природу: з одного боку – виступає активом підприємства, з іншого – є джерелом фінансових ризиків, пов'язаних із можливістю несвоєчасного або неповного її погашення.

Дебіторська заборгованість визнається активом підприємства за умови, що існує реальна ймовірність отримання майбутніх економічних вигод, і сума цієї заборгованості може бути достовірно визначена. На рис. 1.1 подано критерії визнання активом дебіторської заборгованості.

Як об'єкт бухгалтерського обліку дебіторська заборгованість характеризується чітко визначеними ознаками визнання, оцінки та відображення у фінансовій звітності. Її визнання ґрунтується на принципі нарахування та відповідності доходів і витрат, згідно з яким доходи від реалізації визнаються в момент переходу ризиків і вигод до покупця, незалежно від фактичного надходження грошових коштів. У цьому контексті дебіторська заборгованість є наслідком реалізаційних процесів і слугує інформаційним відображенням кредитної політики підприємства.

Економічний зміст дебіторської заборгованості тісно пов'язаний з її класифікацією, яка має важливе значення для цілей управління, аналізу та контролю.

Рис. 1.1. Критерії визнання активом дебіторської заборгованості

Відповідно до НП(С)БО10 [23] дебіторська заборгованість поділяється на довгострокову і поточну (Додаток А). Дебіторська заборгованість для складання фінансової звітності класифікується залежно від таких характеристик: зв'язку з нормальним операційним циклом, терміном погашення, об'єктами, щодо яких виникла заборгованість, а також своєчасністю оплати боржником дебіторської заборгованості. За першими двома ознаками виділяють довгострокову і поточну дебіторську заборгованість.

Довгострокова дебіторська заборгованість – це сума заборгованості, яка не буде погашена протягом нормального операційного циклу і очікується бути погашеною після 12 місяців від дати балансу.

Так, поточна дебіторська заборгованість виникає при здійсненні різних господарських операцій, що складають операційну діяльність підприємства. Це може включати відвантаження продукції (товару) покупцю, виконання робіт (надання послуг) для замовника, видання авансів постачальникам та підрядникам тощо. Така заборгованість виникає в результаті звичайної операційної діяльності та входить в склад оборотних активів підприємства.

Заборгованість покупців та замовників за продукцію (товари, роботи, послуги) є складовою поточної дебіторської заборгованості підприємства. Ця заборгованість виникає при здійсненні операцій з продажу товарів або послуг, і є важливою складовою оборотних активів підприємства.

Етапи проведення розрахунку за продаж продукції та виникнення дебіторської заборгованості можна побудувати так, щоб відображався весь процес, включаючи фактори, які потребують контролю (рис. 1.2).

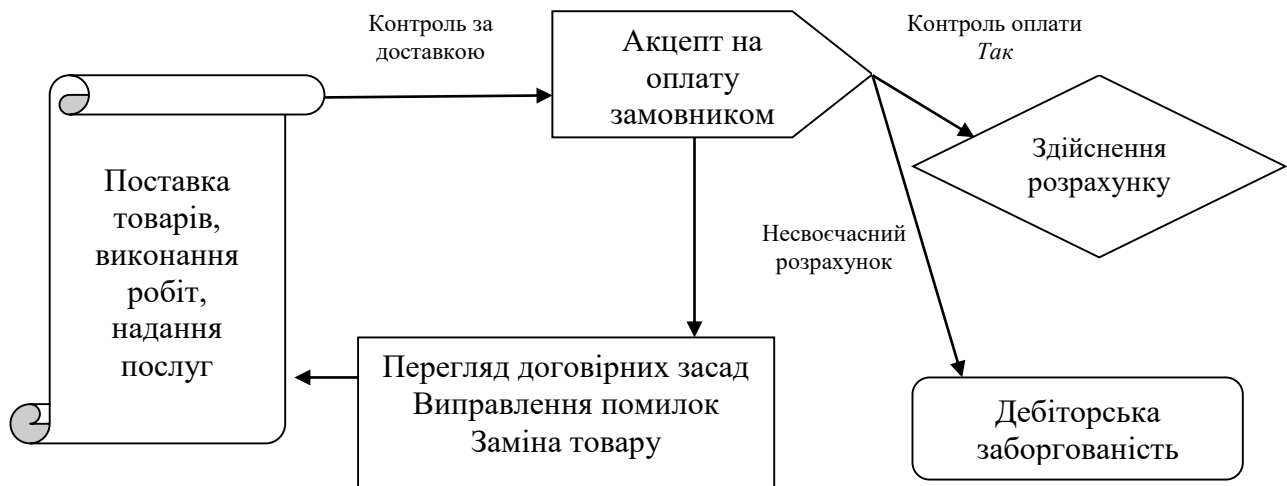

Рис. 1.2. Алгоритм виникнення дебіторської заборгованості при реалізації товарів і послуг [28]

Відсутність контролю за термінами розрахунків може призвести до збільшення дебіторської заборгованості. Якщо підприємство не контролює своєчасність оплати з боку клієнтів, це може привести до затримок у сплаті та

зростання дебіторської заборгованості. В результаті збільшення оборотних активів у формі заборгованості може вплинути на фінансові показники підприємства та його ліквідність. Тому контроль за термінами розрахунків є важливою складовою фінансового управління підприємством.

Дебіторська заборгованість за товари (роботи, послуги) являє собою сукупність заборгованостей покупців та замовників.

Покупці – клієнти, які зобов'язалися сплатити підприємству певну суму грошей, або їх еквівалентів, за отриманий товар (продукцію, роботи, послуги). Можуть бути як фізичними особами, так і юридичними особами [6].

Замовник – покупець, який звернувся до постачальника замовленням на придбання певного товару або отримання певних послуг. Це підприємство, організація, установа або окрема особа, яка планує, організовує, замовляє, фінансує та контролює будівництво нових об'єктів, розширення, реконструкцію, технічне переобладнання, відновлення або ремонт існуючих підприємств, будівель, споруд та інших об'єктів [6].

Форми розрахунків між контрагентами схематично наведено на рис. 1.3.

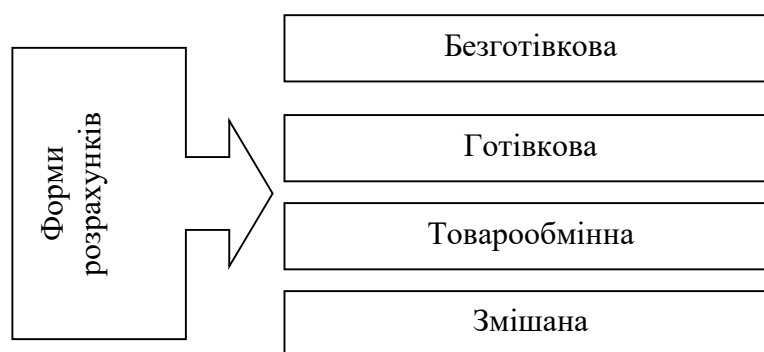

Рис. 1.3. Форми розрахунків між постачальниками і покупцями

Покупці продукції, товарів (робіт, послуг) зобов'язані виконувати договірні умови проведення розрахунків по відповідних договірних сумах і у встановлені терміни, однак можуть виникнути непередбачені обставини, які перешкоджають своєчасному виконанню зобов'язання або виконанню їх взагалі.

Такими обставинами можуть бути: тимчасова або стійка фінансова неплатоспроможність; банкрутство; форс-мажорні обставини.

Тобто, при здійсненні операцій по розрахунках з покупцями та замовниками, як правило у бухгалтерському обліку виникає дебіторська заборгованість у випадку здійснення передоплати або кредиторська за умови наступної оплати або іншого погашення зобов'язань.

Згідно з бухгалтерськими принципами, поточна дебіторська заборгованість за відвантажену продукцію, товари, роботи, послуги визнається в момент їх передачі покупцеві, а дохід від реалізації також визнається одночасно з цим. Це один із загальноприйнятих підходів при проведенні бухгалтерського обліку у бізнесі.

Визнання інших видів дебіторської заборгованості здійснюється в момент проведення господарської операції – надання авансів, отримання векселів, передачі коштів у підзвіт тощо. Застосовувана методологія оцінки дебіторської заборгованості залежить від її виду та особливостей розрахунків

З позицій фінансового менеджменту дебіторська заборгованість розглядається як елемент оборотного капіталу, ефективність використання якого визначається швидкістю її обігу та рівнем інкасації. Надмірне зростання дебіторської заборгованості призводить до дефіциту грошових коштів, зниження платоспроможності та підвищення потреби у залученні зовнішнього фінансування. Водночас занадто жорстка кредитна політика може негативно позначитися на обсягах реалізації та конкурентних позиціях підприємства. Тому економічний зміст дебіторської заборгованості полягає не лише у фіксації вимог до боржників, а й у відображенні балансу між ризиком і вигодою в процесі управління продажами.

Оцінка поточної дебіторської заборгованості за відвантажену продукцію, товари, роботи, послуги зазвичай здійснюється за справедливою вартістю, яка може бути вищою або нижчою за первісну вартість. Справедлива вартість визначається на основі ринкових умов, а також можливої неплатоспроможності дебітора, тому може відрізнятися від первісної вартості [37].

Як об'єкт контролю дебіторська заборгованість потребує системного та багаторівневого підходу. Внутрішній контроль у цій сфері спрямований на

забезпечення достовірності облікових даних, дотримання договірної дисципліни, своєчасне виставлення розрахункових документів та контроль за строками погашення заборгованості. Економічний зміст контрольних процедур полягає у запобіганні виникненню простроченої та безнадійної заборгованості, мінімізації фінансових втрат і забезпеченні стабільності грошових потоків підприємства.

В умовах цифрової трансформації бухгалтерського обліку та впровадження автоматизованих обліково-аналітичних систем дебіторська заборгованість набуває нового змісту як інформаційний об'єкт. Сучасні інформаційні технології дають змогу в режимі реального часу відстежувати стан розрахунків з дебіторами, здійснювати віковий аналіз заборгованості, прогнозувати ймовірність її погашення та формувати аналітичну інформацію для прийняття управлінських рішень. Це підсилює значення дебіторської заборгованості не лише як статті балансу, а як динамічного показника фінансової стійкості та ефективності діяльності підприємства.

Отже, економічний зміст дебіторської заборгованості підприємства як об'єкта бухгалтерського обліку та контролю полягає у відображенні системи фінансово-економічних відносин, що виникають у процесі господарської діяльності, та у забезпеченні інформаційної бази для управління ліквідністю, платоспроможністю і фінансовими ризиками. Комплексне розуміння її сутності створює підґрунтя для формування ефективної облікової політики, удосконалення внутрішнього контролю та підвищення якості управлінських рішень на підприємстві.

1.2. Нормативно-правові аспекти та дискусійні питання обліку і контролю дебіторської заборгованості

Ефективне управління дебіторською заборгованістю є неможливим без чітко сформованої системи нормативного регулювання, яка визначає порядок її обліку, оцінки, контролю та відображення у фінансовій звітності суб'єктів господарювання.

В Україні правові засади формування облікової інформації щодо дебіторської заборгованості встановлюються насамперед Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», який регламентує принципи ведення бухгалтерського обліку, склад і вимоги до фінансової звітності, а також забезпечення достовірності, повноти та неупередженості відображення інформації про активи підприємства, у тому числі дебіторську заборгованість [30]. Закон зобов'язує підприємства здійснювати фіксацію господарських операцій виключно на підставі первинних документів, організувати аналітичний і синтетичний облік розрахунків із дебіторами та забезпечувати функціонування ефективної системи внутрішнього контролю, що створює передумови для якісного управління грошовими потоками та мінімізації фінансових ризиків.

Вагоме місце у нормативному забезпеченні обліку дебіторської заборгованості посідає НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [22], яке визначає принципи підготовки фінансової звітності, критерії визнання активів і зобов'язань, вимоги до якісних характеристик облікової інформації (доречності, правдивого подання, зіставності та зрозумілості), а також загальні правила розкриття інформації у фінансових звітах. Дотримання положень НП(С)БО 1 забезпечує єдність підходів до формування показників дебіторської заборгованості та сприяє підвищенню прозорості фінансової звітності підприємств.

Практичний порядок визнання, оцінювання та відображення дебіторської заборгованості регламентує НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» [23], який визначає її класифікацію за строками погашення на поточну та довгострокову, критерії визнання активом, оцінку за первісною та чистою реалізаційною вартістю, правила формування резерву сумнівних боргів, а також вимоги до розкриття відповідної інформації у фінансовій звітності. Зазначений стандарт покликаний забезпечити порівнянність звітних даних та створює методичну основу для оцінки платоспроможності контрагентів.

Методологічні вимоги для підприємств, що складають фінансову звітність відповідно до міжнародних стандартів, визначає МСФЗ 9 «Фінансові

інструменти», який передбачає застосування моделі очікуваних кредитних збитків для оцінювання знецінення дебіторської заборгованості [18]. Такий підхід значно підвищує вимоги до якості аналітичного обліку, поглиблює процес управління кредитними ризиками та потребує побудови комплексної системи внутрішнього контролю і прогнозування ймовірних фінансових втрат.

В аспекті аудиту дебіторської заборгованості нормативну базу становлять Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [29] та Міжнародні стандарти аудиту, які регламентують порядок оцінки ризиків суттєвого викривлення фінансової звітності, використання процедур зовнішнього підтвердження (МСА 505), перевірки облікових оцінок і резервів (МСА 540), а також формування аудиторського висновку щодо достовірності показників дебіторської заборгованості [18]. Це зумовлює необхідність комплексної інтеграції функцій бухгалтерського обліку, внутрішнього контролю та фінансового аналізу в межах єдиної системи управління підприємством.

У сучасній економічній літературі питання обліку та контролю дебіторської заборгованості висвітлюється досить широко. Однак більшість дослідників зазначають, що традиційні підходи, орієнтовані переважно на механічну реєстрацію операцій з розрахунків, уже не відповідають потребам сучасного фінансового менеджменту та ризик-орієнтованого управління [39; 41]. Так, Т.П. Шепель та А. А. Вінтоняк наголошують на необхідності розвитку аналітичної складової обліку шляхом деталізації інформації за контрагентами, умовами договорів та строками погашення заборгованості, що дозволяє своєчасно ідентифікувати проблемні сегменти дебіторських розрахунків і більш об'єктивно формувати резерв сумнівних боргів [39].

У працях О. Савченко та Н. Горелик управління дебіторською заборгованістю розглядається як ключовий фактор забезпечення фінансової стабільності підприємства [33]. Науковці підкреслюють, що дебіторська заборгованість, з одного боку, може сприяти зростанню обсягів реалізації та доходів за рахунок застосування комерційного кредиту, а з іншого – формувати фінансові ризики у разі уповільнення надходження коштів та накопичення

прострочених боргів. Ефективне управління дебіторською заборгованістю, за їхніми висновками, безпосередньо впливає на рівень ліквідності, платоспроможності, оборотність активів та прибутковість діяльності підприємства.

Водночас С. Юрченко, Т. Мачак та В. Овдін обґрунтовують доцільність інтеграції обліку дебіторської заборгованості із системою внутрішнього контролю та елементами управління фінансовою безпекою підприємства, адже повнота й достовірність інформації про стан розрахунків із дебіторами визначають своєчасність управлінських рішень щодо стягнення заборгованості та мінімізації ризиків неплатоспроможності [41].

Серед основних проблем, що виділяються у працях науковців, провідне місце посідає низька аналітичність облікової інформації. Переважно підприємства обмежуються відображенням дебіторської заборгованості лише за контрагентами без структурування за строками погашення чи рівнем кредитного ризику, що ускладнює прогнозування грошових потоків та формування ефективної кредитної політики [39; 25]. Не менш суттєвою є проблема формального характеру процедур внутрішнього контролю, коли перевірки зводяться до періодичних звірок взаєморозрахунків без комплексної оцінки платіжної дисципліни контрагентів та економічної доцільності умов договорів [25].

Окремої уваги науковці надають складнощам формування резерву сумнівних боргів, які пов'язані з відсутністю у вітчизняній методиці чітких алгоритмів оцінки кредитних ризиків і недостатнім застосуванням прогнозних економіко-математичних моделей [39; 41]. В умовах економічної нестабільності та воєнних ризиків суб'єктивність таких оцінок зростає, що може спричиняти як завищення витрат і заниження фінансових результатів, так і недооцінку реальних фінансових втрат підприємства.

Узагальнюючи результати сучасних досліджень, можна виокремити такі основні проблемні аспекти нормативного та методичного забезпечення обліку і контролю дебіторської заборгованості:

- нечіткість методичних рекомендацій щодо оцінювання кредитного ризику та формування резервів;
- низька аналітичність обліку за строками погашення та рівнем ризику заборгованості;
- формальний характер процедур внутрішнього контролю;
- недостатня інтеграція цифрових інструментів обліку з управлінськими та контрольними функціями;
- обмежене використання міжнародних підходів до оцінки очікуваних кредитних збитків.

Подолання зазначених проблем пов'язується з подальшою гармонізацією національної системи бухгалтерського обліку з вимогами МСФЗ, посиленням ролі внутрішнього контролю, розширенням застосування цифрових систем управління дебіторською заборгованістю та розвитком аналітичної складової облікової інформації [46; 39; 41]. Такий комплексний підхід сприятиме не лише підвищенню якості фінансової звітності, а й забезпеченню ефективного управління оборотним капіталом і фінансовою стійкістю підприємства загалом.

1.3. Фінансова стійкість підприємства та роль дебіторської заборгованості в її забезпеченні

Фінансова стійкість підприємства є однією з головних характеристик фінансового стану підприємства та відображає здатність суб'єкта господарювання стабільно здійснювати операційну діяльність, своєчасно виконувати зобов'язання, підтримувати платоспроможність і забезпечувати розвиток у довгостроковій перспективі.

За твердженням Н. Мороз [19], фінансова стійкість характеризує такий кількісний і якісний стан активів та пасивів підприємства, який забезпечує надійність його функціонування та формує довіру з боку зацікавлених користувачів фінансової інформації. Фінансова стійкість виступає невід'ємною складовою економічної стабільності та є передумовою успішного розвитку як окремих суб'єктів господарювання, так і національної економіки загалом.

Сукупність елементів, які забезпечують достатній рівень фінансової стійкості підприємства, схематично представлено на рис. 1.4.

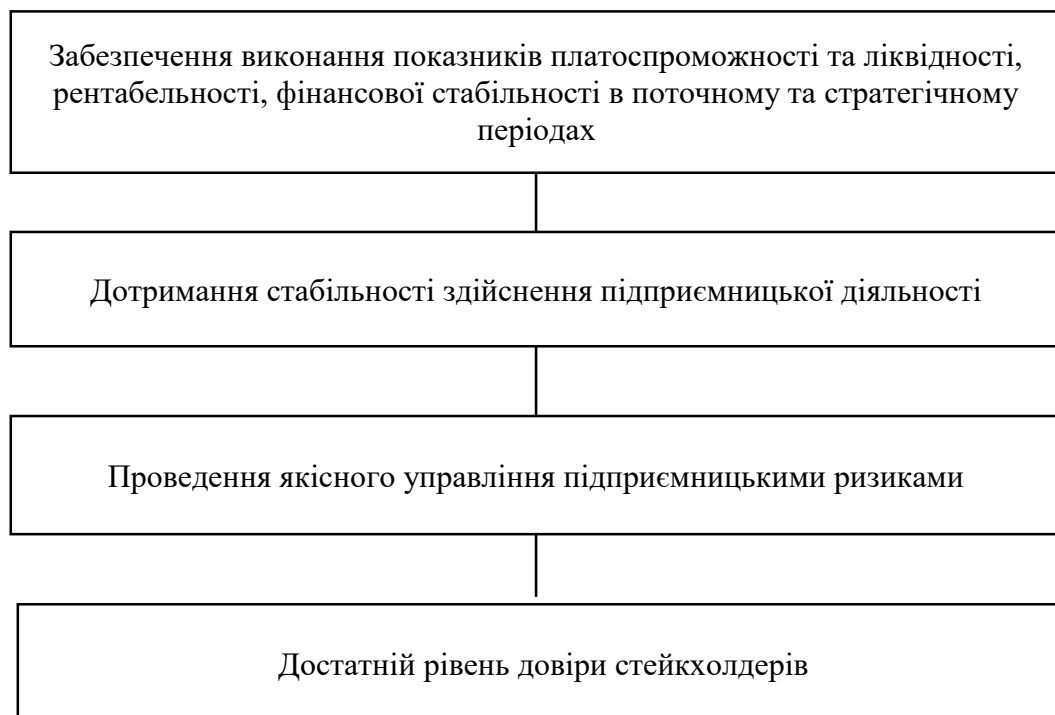

Рис. 1.4. Елементи достатнього рівня фінансової стійкості підприємств [38]

Фінансова стійкість не має сталого абсолютного значення та ґрунтується на збалансованості її окремих компонентів. Вона відображає фінансовий стан підприємства й безпосередньо впливає на ключові напрями його діяльності, сприяючи досягненню стратегічних цілей розвитку. У сучасному науковому дискурсі формується нова парадигма розуміння фінансової стійкості як багатофакторного, динамічного та сценарного феномена, що визначається здатністю підприємства функціонувати в умовах радикальної невизначеності та структурних шоків. Забезпечення фінансової стійкості можливе за умови ефективного управління капіталом і грошовими потоками, що створює передумови для стабільного функціонування та поступального розвитку підприємства у довгостроковій перспективі [36].

На думку Н. Марусяк, фінансова стійкість як динамічне явище залежить не лише від структури капіталу та рівня платоспроможності, а й від здатності підприємства протидіяти зовнішнім шокам, оперативного перебудовувати виробничі процеси та прогнозувати фінансові ризики [15].

В умовах економічної нестабільності, обмеженого доступу до фінансових ресурсів і зростання вартості кредитування особливої актуальності набуває ефективне управління оборотним капіталом, важливою складовою якого є дебіторська заборгованість.

Зазначені обставини зумовлюють необхідність поглибленого аналізу фінансової стійкості та механізмів управління оборотним капіталом на рівні конкретного суб'єкта господарювання. У цьому контексті доцільним є дослідження практичних аспектів формування та використання фінансових ресурсів на прикладі підприємства переробної промисловості.

Об'єктом дослідження виступає фінансово-господарська діяльність дочірнього підприємства «Крупозавод Озерянка» товариства з обмеженою відповідальністю «ПІС», яке здійснює виробничу та переробну діяльність у сфері агропромислового комплексу.

ДП «Крупозавод Озерянка» є підприємством переробної промисловості, основним видом діяльності якого є виробництво та реалізація круп'яної продукції. Підприємство функціонує на території Житомирської області, має сформовану виробничу базу, використовує як власні, так і залучені фінансові ресурси та здійснює господарську діяльність в умовах високої конкуренції й нестабільного економічного середовища.

Аналіз фінансової звітності ДП «Крупозавод Озерянка» за 2023–2024 рр. свідчить про істотні зміни у структурі активів та джерел їх формування. У 2024 році валюта балансу зросла до 28 498,8 тис. грн, що вказує на розширення масштабів діяльності підприємства. Основним чинником зростання стало суттєве збільшення необоротних активів за рахунок інвестицій в основні засоби та незавершені капітальні інвестиції.

Водночас структура пасивів характеризується низькою питомою вагою власного капіталу та значною залежністю від короткострокових кредитів банків і поточних зобов'язань. Така ситуація свідчить про напружений рівень фінансової стійкості та підвищені ризики втрати платоспроможності у разі погіршення умов фінансування.

Для детальнішого дослідження змін у структурі та динаміці активів підприємства доцільно узагальнити відповідні показники у табличній формі. Динаміку та структуру активів ДП «Крупозавод Озерянка» за 2023–2024 рр. наведено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Динаміка та структура активів ДП «Крупозавод Озерянка» за 2023–2024 рр.

Показник	2023 р., тис. грн	2024 р., тис. грн	Відхилення (+/-)	Темп зміни, %
Необоротні активи	3 078,0	9 256,7	+6 178,7	300,8
Оборотні активи	23 823,7	19 242,1	-4 581,6	80,7
у т.ч. дебіторська заборгованість	11 444,8	9 321,1	-2 123,7	81,5
Грошові кошти та їх еквіваленти	216,4	819,6	+603,2	378,7
Баланс	26 901,7	28 498,8	+1 597,1	105,9

З наведених у табл. 1.1 даних видно, що у 2024 році відбулося суттєве перерозподілення структури активів на користь необоротних активів, що зумовлено активізацією інвестиційної діяльності підприємства та нарощуванням виробничого потенціалу. Водночас обсяг оборотних активів скоротився, що обмежує можливості підприємства щодо оперативного маневрування фінансовими ресурсами та своєчасного покриття поточних зобов'язань.

За таких умов зростає роль ефективного управління дебіторською заборгованістю, яка займає вагомую частку в структурі оборотних активів і безпосередньо впливає на рівень ліквідності. Нераціональна політика у сфері розрахунків з покупцями може призвести до уповільнення обороту капіталу, виникнення касових розривів і посилення залежності підприємства від залучених джерел фінансування.

З огляду на визначальну роль дебіторської заборгованості у формуванні ліквідності та фінансової стійкості підприємства, доцільно здійснити детальніший аналіз її складу та структурних змін. Структуру дебіторської заборгованості ДП «Крупозавод Озерянка» за 2023–2024 рр. наведено в табл. 1.2.

Обсяг і структура дебіторської заборгованості ДП «Крупозавод Озерянка»
за 2023–2024 рр.

Вид дебіторської заборгованості	2023 р., тис. грн	Частка, %	2024 р., тис. грн	Частка, %
За товари, роботи, послуги	5 451,8	47,6	8 380,1	89,9
За розрахунками з бюджетом	797,0	7,0	742,5	8,0
Інша поточна дебіторська заборгованість	5 196,3	45,4	198,5	2,1
Разом	11 444,8	100,0	9 321,1	100,0

Аналіз структури дебіторської заборгованості свідчить про істотні зміни у її складі протягом досліджуваного періоду. У 2024 році відбулося різке зростання питомої ваги заборгованості за товари, роботи та послуги – з 47,6 % у 2023 році до 89,9 % у 2024 році. Така динаміка свідчить про активізацію реалізаційної діяльності підприємства та застосування комерційного кредиту як інструменту стимулювання збуту продукції.

Водночас суттєве скорочення іншої поточної дебіторської заборгованості – з 45,4 % до 2,1 % – може оцінюватися позитивно з позиції підвищення прозорості розрахунків та зниження рівня непрофільних фінансових відволікань. Проте висока концентрація дебіторської заборгованості за основними покупцями підвищує ризики втрати ліквідності у разі порушення строків оплати або погіршення платоспроможності контрагентів.

Таким чином, у 2024 році фінансова стійкість ДП «Крупозавод Озерянка» значною мірою залежить від ефективності управління дебіторською заборгованістю за реалізовану продукцію. Це обумовлює необхідність посилення контролю за строками її погашення, запровадження кредитних лімітів для покупців та використання превентивних механізмів мінімізації кредитного ризику.

З огляду на визначальну роль дебіторської заборгованості у формуванні ліквідності та фінансової стійкості підприємства, доцільно узагальнити її вплив через систему відносних фінансових показників. Основні показники фінансової стійкості ДП «Крупозавод Озерянка» за 2023–2024 рр. наведено в табл. 1.3.

Основні показники фінансової стійкості ДП «Крупозавод Озерянка»

Показник	2023 р.	2024 р.	Норматив
Коефіцієнт автономії	0,12	0,09	$\geq 0,5$
Коефіцієнт фінансової залежності	8,56	11,64	$\leq 2,0$
Коефіцієнт поточної ліквідності	1,02	0,74	$\geq 1,0$
Частка дебіторської заборгованості в оборотних активах, %	48,0	48,4	—

Аналіз відносних показників фінансової стійкості свідчить про погіршення фінансового стану ДП «Крупозавод Озерянка» у 2024 році порівняно з 2023 роком. Значення коефіцієнта автономії знизилося з 0,12 до 0,09, що істотно нижче нормативного рівня та вказує на критично низьку частку власного капіталу у загальній сумі джерел фінансування. Така ситуація обмежує фінансову незалежність підприємства та підвищує його вразливість до змін кредитної політики банків і контрагентів.

Коефіцієнт фінансової залежності у 2024 році зріс до 11,64, що значно перевищує рекомендоване значення. Це свідчить про надмірне залучення позикових коштів та посилення фінансових ризиків, пов'язаних із обслуговуванням боргу. В умовах зростання вартості кредитних ресурсів така структура капіталу негативно впливає на довгострокову фінансову стійкість підприємства.

Особливої уваги заслуговує динаміка коефіцієнта поточної ліквідності, який знизився з 1,02 у 2023 році до 0,74 у 2024 році. Це означає, що наявні оборотні активи не забезпечують повного покриття поточних зобов'язань, що створює ризик виникнення касових розривів. За таких умов дебіторська заборгованість, частка якої в оборотних активах залишається стабільно високою (близько 48 %), набуває критичного значення для підтримання платоспроможності підприємства.

Отже, отримані результати підтверджують нестійкий фінансовий стан ДП «Крупозавод Озерянка», який значною мірою зумовлений високою залежністю від залученого капіталу та концентрацією фінансових ресурсів у дебіторській заборгованості. Це обґрунтовує необхідність удосконалення

політики управління розрахунками з покупцями як одного з ключових інструментів зміцнення фінансової стійкості підприємства.

Для комплексної оцінки ролі дебіторської заборгованості у формуванні фінансової стійкості підприємства доцільно узагальнити її позитивні та негативні наслідки. Узагальнену характеристику впливу дебіторської заборгованості на фінансову стійкість підприємства наведено в табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Вплив дебіторської заборгованості на фінансову стійкість підприємства

Позитивний вплив	Негативний вплив
Розширення обсягів реалізації	Зниження ліквідності
Формування доходів майбутніх періодів	Ризик прострочення платежів
Підвищення конкурентоспроможності	Потреба у залученні кредитів
Гнучкість договірної політики	Погіршення фінансової стійкості

Фінансова стійкість підприємства формується під впливом сукупності внутрішніх і зовнішніх чинників, серед яких ключову роль відіграють структура капіталу, рівень ліквідності активів, здатність генерувати грошові потоки та ефективність управління розрахунками з контрагентами. Для підприємств переробної промисловості, до яких належить ДП «Крупозавод Озерянка», особливого значення набуває узгодженість між виробничим циклом, реалізацією продукції та надходженням коштів від покупців.

У 2023–2024 рр. фінансова стійкість підприємства перебувала під тиском зростаючого кредитного навантаження та скорочення власного капіталу. Низьке значення коефіцієнта автономії свідчить про обмежені можливості самофінансування та підвищену чутливість до змін зовнішнього фінансового середовища. За таких умов дебіторська заборгованість фактично виконує роль тимчасового джерела фінансування операційної діяльності.

За таких умов доцільним є поглиблений аналіз впливу дебіторської заборгованості на ліквідність підприємства, оскільки саме вона в умовах обмеженого власного капіталу та високого кредитного навантаження стає одним із ключових чинників підтримання поточної платоспроможності.

Дебіторська заборгованість безпосередньо впливає на рівень ліквідності підприємства, оскільки є складовою оборотних активів, однак характеризується нижчою ліквідністю порівняно з грошовими коштами. Висока частка дебіторської заборгованості в оборотних активах ДП «Крупозавод Озерянка» означає, що значна частина фінансових ресурсів тимчасово вилучена з обігу, що ускладнює своєчасне погашення поточних зобов'язань.

У 2024 році зниження коефіцієнта поточної ліквідності нижче нормативного рівня обумовлено саме дисбалансом між дебіторською заборгованістю та короткостроковими зобов'язаннями. Це підвищує ризик виникнення касових розривів і посилює залежність підприємства від банківського кредитування.

У сучасних умовах господарювання дебіторська заборгованість розглядається не лише як елемент активів, а і як джерело фінансових ризиків. Для ДП «Крупозавод Озерянка» основними ризиками є ризик прострочення платежів, ризик неповернення заборгованості та ризик знецінення дебіторської заборгованості внаслідок інфляційних процесів.

Зростання заборгованості за товари, роботи та послуги у 2024 році підвищує концентрацію кредитного ризику на окремих покупцях, що потребує запровадження системи оцінювання платоспроможності контрагентів і диференціації умов комерційного кредиту.

З метою підвищення фінансової стійкості ДП «Крупозавод Озерянка» доцільно реалізувати комплекс системних заходів, спрямованих на оптимізацію управління дебіторською заборгованістю. У сучасних умовах вона виступає не лише елементом оборотних активів, а й одним із ключових чинників формування ліквідності та підтримання платоспроможності підприємства.

До першочергових заходів належить встановлення диференційованих кредитних лімітів для покупців з урахуванням їх фінансової надійності та історії розрахунків. Важливим є також скорочення строків відстрочки платежу, що сприятиме прискоренню обороту дебіторської заборгованості та зменшенню потреби у залученні короткострокових кредитів. Ефективним інструментом підвищення платіжної дисципліни є застосування штрафних санкцій за

прострочення платежів, а також використання договірних стимулів для своєчасної оплати.

Крім того, актуальним є впровадження сучасних інструментів управління розрахунками, зокрема автоматизованого моніторингу стану дебіторської заборгованості, використання електронного документообігу та регулярного аналізу оборотності розрахунків із контрагентами.

Окремим важливим напрямом є формування резерву сумнівних боргів, що відповідає принципам обачності та достовірності фінансової звітності. Створення такого резерву дає змогу зменшити ризик раптового погіршення фінансових результатів у разі неповернення дебіторської заборгованості та підвищує якість фінансово-аналітичної інформації для прийняття управлінських рішень.

Таблиця 1.5

Основні напрями вдосконалення управління дебіторською заборгованістю

ДП «Крупозавод Озерянка»

Напрямок заходу	Зміст заходу	Очікуваний вплив на фінансову стійкість
Кредитна політика щодо покупців	Встановлення кредитних лімітів, скорочення строків відстрочки платежу	Підвищення ліквідності, зменшення касових розривів
Контроль платіжної дисципліни	Штрафні санкції, договірні стимули своєчасної оплати	Прискорення обороту дебіторської заборгованості
Моніторинг розрахунків	Автоматизований облік, регулярний аналіз дебіторської заборгованості	Зниження фінансових ризиків
Формування резерву сумнівних боргів	Створення резерву відповідно до облікової політики	Підвищення достовірності фінансової звітності
Цифровізація обліку	Електронний документообіг, аналітичні інструменти	Підвищення ефективності управлінських рішень

Узагальнюючи результати аналізу, можна зробити висновок, що фінансова стійкість ДП «Крупозавод Озерянка» значною мірою залежала від стану, структури та динаміки дебіторської заборгованості. В умовах недостатнього рівня власного капіталу саме ефективне управління розрахунками з покупцями виступає ключовим інструментом підтримання платоспроможності та зниження фінансових ризиків. Реалізація запропонованих заходів сприятиме зміцненню фінансової стійкості підприємства та формуванню передумов для його сталого розвитку в довгостроковій перспективі.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

2.1. Формування обліково-інформаційної системи управління дебіторською заборгованістю

Формування обліково-інформаційної системи управління дебіторською заборгованістю є важливою складовою загальної системи управління фінансово-господарською діяльністю підприємства. В умовах нестабільного економічного середовища, зростання ризиків неплатежів, поширення комерційного кредиту та цифровізації бізнес-процесів ефективне управління дебіторською заборгованістю потребує якісного інформаційного забезпечення, що ґрунтується на даних бухгалтерського обліку, внутрішнього контролю та аналітичної обробки інформації.

Обліково-інформаційна система управління дебіторською заборгованістю являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів – методів, процедур, інформаційних потоків, технічних і програмних засобів, – які забезпечують формування, обробку, узагальнення та використання інформації про стан і рух розрахунків із дебіторами з метою прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Центральне місце в цій системі належить бухгалтерському обліку, який виступає основним джерелом достовірної, систематизованої та регламентованої інформації про дебіторську заборгованість [30].

Формування обліково-інформаційної системи управління дебіторською заборгованістю починається з визначення облікової політики підприємства. Саме в обліковій політиці закріплюються методологічні підходи до визнання, оцінки, класифікації та відображення дебіторської заборгованості, порядок створення резерву сумнівних боргів, організація аналітичного обліку за контрагентами, договорами та строками погашення. Відповідність облікової політики вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних

стандартів фінансової звітності забезпечує порівнянність і прозорість інформації про дебіторську заборгованість у фінансовій звітності підприємства [30; 44].

Важливою складовою обліково-інформаційної системи є первинний облік, який забезпечує документальне підтвердження виникнення, зміни та погашення дебіторської заборгованості. Договори з покупцями, рахунки-фактури, накладні, акти виконаних робіт і платіжні документи формують первинну інформаційну базу розрахунків із дебіторами. Раціональна організація документообігу, зокрема із застосуванням електронних документів і цифрового підпису, підвищує оперативність і надійність облікових даних та знижує ризики помилок і зловживань.

Основним юридичним документом при реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) є договір купівлі-продажу, який визначає умови постачання, розрахунків і відповідальність сторін, а за разових або незначних поставок підставою для обліку можуть слугувати рахунки-фактури. Виникнення та погашення дебіторської заборгованості підтверджується відповідними первинними документами, зокрема накладними, актами виконаних робіт (послуг), податковими накладними, банківськими виписками та платіжними інструкціями.

Первинні документи по розрахунках з покупцями та замовниками представлено в табл. 2.1.

Таблиця. 2.1

Первинні документи по розрахунках з покупцями та замовниками

Розрахунки з вітчизняними покупцями	Розрахунки з іноземними покупцями
Виникнення заборгованості	
накладні рахунки-фактури рахунки акти виконаних робіт, наданих послуг податкові накладні товарно-транспортні накладні товарні накладні	комерційні документи (рахунки - фактури - invoice), транспортні накладні (CMR-залізнична накладна, коносамент, товарно-транспортна накладна, пакувальні листи, платіжні документи на перерахування сум митних платежів та інших податків на рахунки митних установ, розрахунки бухгалтерії про наявність курсових різниць
Погашення заборгованості	
виписки банку ПКО Векселі	виписки банку векселі

Рахунок-фактура використовується для розрахунків між постачальником і покупцем за товари або послуги та містить інформацію про кількість, ціну, податки і загальну суму. Товарно-транспортна накладна контролює кількісне та якісне приймання запасів при перевезенні.

Довіреність надає право конкретній особі діяти від імені підприємства, а журнал реєстрації та акт списання бланків забезпечують облік і контроль за їх використанням. Накладна-вимога на відпуск товарів оформлює внутрішнє переміщення запасів у межах підприємства.

Від складання до архівного зберігання документи проходять послідовні етапи, що формують систему документообігу.

Рис. 2.1. Документальне оформлення дебіторської заборгованості за товари (роботи, послуги)

Таким чином, первинний облік полягає у фіксуванні фактів проведення господарських операцій у спеціальних первинних документах, таких як накладні, накази, довідки, акти та інші. Записи забезпечують якість, достовірність та корисність облікової інформації, створюють основу для процесу обліку та контролю за господарською діяльністю підприємства.

Організаційний процес бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості за товари (роботи, послуги) на підприємстві наведено на рис. 2.2.

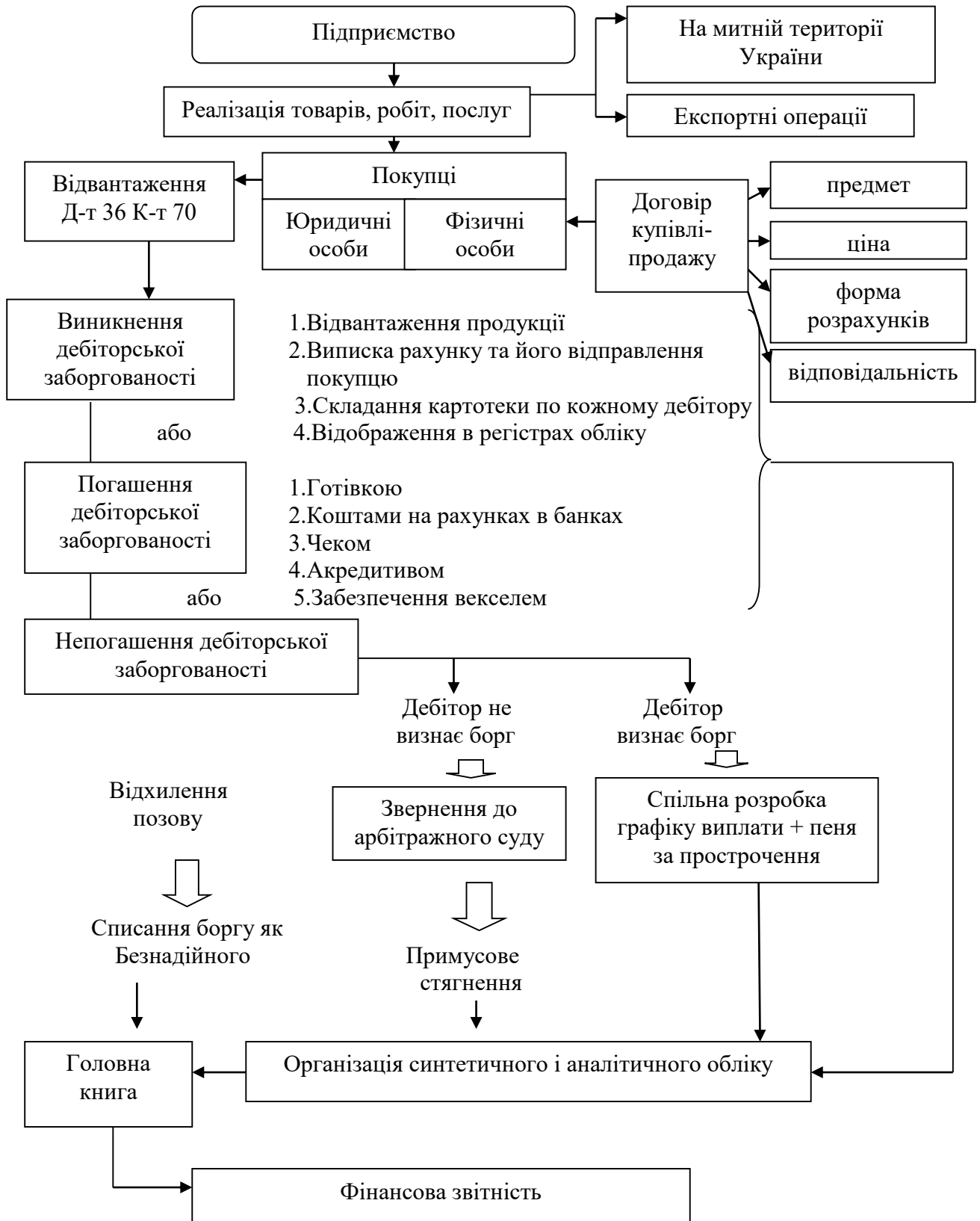

Рис. 2.2. Схема обліку дебіторської заборгованості за товари (роботи, послуги)

Для обліку дебіторської заборгованості покупців і замовників використовують рахунок 36 "Розрахунки з покупцями і замовниками".

Рахунок 36 є активним балансовим рахунком, призначеним для обліку розрахунків з покупцями та замовниками за відвантажену продукцію, товари, виконані роботи, надані послуги, за умови, що ця заборгованість не забезпечена векселем.

На дебеті рахунку 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками" відображається обсяг продажів, в який входить сума, отримана від реалізації продукції, товарів, виконаних робіт та наданих послуг, у тому числі з урахуванням бартерних угод.

Ця сума включає в себе схований податок на додану вартість, акцизи та інші обов'язкові платежі, які мають бути розраховані до відповідних бюджетів та фондів позабюджетних коштів та включаються в вартість реалізації. На кредиті цього рахунку відображається сума платежів, які надійшли на рахунки підприємства в банківських установах, касі та інші форми розрахунків. Сальдо цього рахунку дебетове і відображає заборгованість покупців та замовників за отриману продукцію, роботи чи послуги.

Відображення в обліку господарських операцій по виникненню та погашенню заборгованості покупців і замовників наведено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Облікове забезпечення операцій з формування дебіторської заборгованості

№	Господарська операція	Економічний зміст операції	Первинні документи	Бухгалтерські рахунки (Д-т – К-т)	Інформаційне значення для управління
1	Реалізація товарів покупцям з відстрочкою платежу	Виникнення дебіторської заборгованості за відвантажені товари	Договір, видаткова накладна, рахунок-фактура	Д-т 361 «Розрахунки з вітчизняними покупцями» К-т 701 «Дохід від реалізації готової продукції»	Оцінка обсягу реалізації та кредитної політики
2	Реалізація робіт (послуг) з післяплатою	Формування дебіторської заборгованості за надані послуги	Договір, акт виконаних робіт (наданих послуг)	Д-т 361 К-т 703 «Дохід від реалізації робіт і послуг»	Контроль строків інкасації доходів

№	Господарська операція	Економічний зміст операції	Первинні документи	Бухгалтерські рахунки (Д-т – К-т)	Інформаційне значення для управління
3	Нарахування податкових зобов'язань з ПДВ	Виникнення податкових зобов'язань при реалізації	Податкова накладна	Д-т 701, 703 К-т 641 «Розрахунки за податками»	Податковий контроль і планування
4	Отримання часткової оплати від покупця	Часткове погашення дебіторської заборгованості	Банківська виписка, платіжне доручення	Д-т 311 «Поточні рахунки в банках» К-т 361	Аналіз платіжної дисципліни контрагентів
5	Повне погашення дебіторської заборгованості	Завершення розрахунків із покупцем	Банківська виписка	Д-т 311 К-т 361	Оцінка оборотності дебіторської заборгованості
6	Визнання сумнівної дебіторської заборгованості	Ідентифікація ризику неповернення боргу	Акт інвентаризації, управлінське рішення	Д-т 944 «Сумнівні та безнадійні борги» К-т 38 «Резерв сумнівних боргів»	Управління фінансовими ризиками
7	Списання безнадійної дебіторської заборгованості за рахунок резерву	Втрати від неповернення боргу	Акт списання, рішення керівника	Д-т 38 К-т 361	Контроль фінансових втрат
8	Списання безнадійної заборгованості без резерву	Пряме зменшення фінансового результату	Акт списання	Д-т 944 К-т 361	Аналіз ефективності кредитної політики
9	Відображення простроченої дебіторської заборгованості в аналітичному обліку	Контроль строків та структури боргів	Реєстри аналітичного обліку	Аналітика до рах. 361	Прийняття рішень щодо стягнення

Аналітичний облік дебіторської заборгованості є ключовим елементом інформаційного забезпечення управління. Він дає змогу деталізувати інформацію за видами дебіторів, строками виникнення та погашення заборгованості, валютами розрахунків, рівнем ризику неповернення. На основі даних аналітичного обліку формується віковий аналіз дебіторської заборгованості, який є одним з основних інструментів оцінювання її якості та прогнозування грошових надходжень. Така інформація використовується для коригування кредитної політики підприємства, визначення лімітів комерційного кредиту та прийняття рішень щодо стягнення простроченої заборгованості.

При побудові аналітичного обліку по рахунку 36 необхідно забезпечити систематизований збір інформації про дебіторську заборгованість зі строком погашення, що ще не настав, а також про заборгованість, не сплачену у встановлений договором термін. Аналітичний облік розрахунків з покупцями і замовниками на підприємстві доцільно вести в розрізі кожного контрагента та кожного розрахункового документа, що забезпечує можливість оперативного контролю за станом і динамікою розрахунків.

Накопичення такої деталізованої інформації створює необхідну інформаційну базу для оцінювання платоспроможності дебіторів і рівня ризику непогашення заборгованості, що, у свою чергу, зумовлює потребу у формуванні резерву сумнівних боргів. Резерв сумнівних боргів створюється щодо поточної дебіторської заборгованості, до якої відповідно до п. 4 НП(С)БО 10 [23] належить сума дебіторської заборгованості, яка виникає в ході нормального операційного циклу або буде погашена протягом 12 місяців з дати балансу.

Відповідно до п. 10 НП(С)БО 10 [23], нарахування сум резерву сумнівних боргів за звітний період повинно бути відображене в звіті про фінансові результати як частина інших операційних витрат. Згідно з Інструкцією № 291, нарахування суми резерву сумнівних боргів має відображатися на дебеті субрахунку 944 "Сумнівні та безнадійні борги" у кореспонденції з кредитом рахунку 38 "Резерв сумнівних боргів".

Згідно з підпунктом 13.6 пункту 13 НП(С)БО 10 [23], інформація про залишок резерву сумнівних боргів за кожною статтею поточної дебіторської заборгованості, його формування та використання протягом звітного року має бути наведена у примітках до річної фінансової звітності (форма № 5). Це означає, що облік резерву сумнівних боргів слід вести з урахуванням окремих статей поточної дебіторської заборгованості та відображати його на окремих субрахунках, відкритих до рахунку 38.

Згідно з п. 11 НП(С)БО 10 [23], при виключенні (списанні) безнадійної дебіторської заборгованості з активів слід одночасно зменшити величину резерву сумнівних боргів. Відповідно, списання безнадійної дебіторської заборгованості

відображається за дебетом рахунку 38 "Резерв сумнівних боргів" у кореспонденції з кредитом рахунку 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками".

У випадку недостатності суми нарахованого резерву сумнівних боргів, або коли поточну дебіторську заборгованість визнають як безнадійну, і не передбачено створення резерву сумнівних боргів, списання безнадійної дебіторської заборгованості з активів відображається на інших операційних витратах. Конкретно, це означає бухгалтерський запис списання безнадійної дебіторської заборгованості за дебетом субрахунку 944 "Сумнівні та безнадійні борги".

Регістром синтетичного обліку по рахунку 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками" є журнал 3, а аналітичного – відомість 3.1.

Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги відображається у балансі (форма № 1) по чистій вартості реалізації за рядком 1125 як розрахунковий показник – це різниця між первісною вартістю дебіторської заборгованості та сумою, яка була списана на рахунок резерву сумнівних боргів. Ця різниця вказує на ту частину заборгованості, за яку не було сформовано резерв, тобто це сума, за яку боржник зберігає всі свої зобов'язання.

Нарахування резерву сумнівних боргів підприємства заноситься у розділ "Інші операційні витрати" (наприклад, рядок 2180) у Звіті про фінансові результати (або Звіті про сукупний дохід) (форма № 2).

Зміни в розмірах поточної дебіторської заборгованості повинні відображатися у Звіті про рух грошових коштів підприємства (форма № 3), зазвичай у розділі про зміни в оборотному капіталі або в розділі, присвяченому змінам у поточних активах чи пасивах.

Суттєву роль у формуванні обліково-інформаційної системи управління дебіторською заборгованістю відіграє і внутрішній контроль. Його завданням є забезпечення достовірності облікових даних, дотримання умов договорів, своєчасність розрахунків і мінімізація фінансових втрат. Контрольні процедури охоплюють перевірку правильності визнання дебіторської заборгованості, оцінку реальності її погашення, моніторинг прострочених боргів і контроль за

формуванням резерву сумнівних боргів. Ефективна система внутрішнього контролю підвищує надійність інформаційної бази управління та сприяє збереженню активів підприємства.

Отже, обліково-інформаційна система управління дебіторською заборгованістю є комплексним інструментом, що поєднує бухгалтерський облік, внутрішній контроль та аналітичні процедури з метою забезпечення ефективного управління фінансовими ресурсами підприємства. Її формування та розвиток створюють передумови для підвищення платоспроможності, фінансової стійкості та конкурентоспроможності підприємства, а також мінімізації ризиків, пов'язаних із неповерненням дебіторської заборгованості.

2.2. Управлінський облік у процесі формування та інкасації дебіторської заборгованості

Управлінський облік дебіторської заборгованості є ключовим елементом інформаційного забезпечення рішень щодо кредитної політики, управління ліквідністю та фінансовою стійкістю підприємства. На відміну від фінансового обліку, який орієнтований на зовнішніх користувачів і регламентується НП(С)БО та МСФЗ, управлінський облік спрямований на формування релевантної, деталізованої та оперативної інформації для внутрішніх менеджерів з метою оптимізації співвідношення «обсяг продажу в кредит – ризик неплатежу – швидкість інкасації» [23]. Такий облік забезпечує єдність трьох вимірів управління дебіторською заборгованістю: планування (встановлення параметрів кредитування покупців), обліково-аналітичного супроводу (ідентифікація, вимірювання, групування дебіторської заборгованості) та контролю (оцінювання виконання встановлених лімітів, строків та ефективності інкасаційних процедур) [11].

Завдання управлінського обліку у сфері дебіторської заборгованості логічно поділяються на дві взаємопов'язані підсистеми: управлінський облік процесів формування заборгованості та управлінський облік її інкасації. На етапі

формування головними є: обґрунтування кредитної політики (умов відстрочення платежу, системи знижок за швидку оплату, штрафних санкцій за прострочення); сегментація клієнтської бази за рівнем платоспроможності, історією співпраці та часткою у виручці; встановлення індивідуальних та групових кредитних лімітів; побудова бюджетів продажів у кредит і грошових надходжень; визначення цільових показників – коефіцієнта оборотності дебіторської заборгованості, середнього строку інкасації, частки прострочених боргів тощо [12; 11].

На етапі інкасації завдання зміщуються у площину моніторингу виконання умов договорів, управління простроченими боргами, вибору оптимальних інструментів рефінансування (факторинг, форфейтинг, облік векселів), реструктуризації та списання безнадійної заборгованості [11; 7].

Організація управлінського обліку дебіторської заборгованості базується на єдиній методологічній основі з фінансовим обліком, насамперед на вимогах НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» [23]. НП(С)БО 10 визначає критерії визнання, класифікацію (довгострокова, поточна, сумнівна, безнадійна), підходи до оцінки та розкриття інформації у фінансовій звітності, а також поняття чистої реалізаційної вартості через створення резерву сумнівних боргів [23].

У контексті управлінського обліку ці положення трансформуються в систему внутрішніх регламентів: деталізацію аналітичних рахунків за видами дебіторів (ключові клієнти, дрібні покупці, пов'язані особи, бюджетні установи тощо), видами заборгованості (товарна, за авансами, за претензіями, за штрафами), строками погашення (нормальна, прострочена до 30, 60, 90 днів і більше) та рівнем кредитного ризику [40].

Міжнародний стандарт фінансової звітності 9 «Фінансові інструменти» посилює вимоги до оцінки дебіторської заборгованості через концепцію очікуваних кредитних збитків (Expected Credit Loss – ECL), що передбачає визнання резерву під збитки за весь строк дії торговельної дебіторської заборгованості, яка обліковується за амортизованою вартістю [44].

У практиці підприємств це вимагає від управлінського обліку не лише фіксації факту прострочення, а й прогнозування ймовірності дефолту за кожною

групою дебіторів, оцінки очікуваних сум грошових потоків з урахуванням забезпечення та можливих сценаріїв їх непогашення [24].

Таким чином, показники резерву сумнівних боргів і очікуваних кредитних збитків перестають бути виключно «фінансово-обліковою» категорією й перетворюються на інструмент управління ризиками кредитування покупців, а управлінський облік забезпечує їх деталізацію за сегментами ринку, продуктами, каналами збуту та регіонами.

Суттєвим змістовним наповненням управлінського обліку на етапі формування дебіторської заборгованості є розробка та супровід кредитної політики підприємства. У рамках встановлених НП(С)БО 10 критеріїв визнання дебіторської заборгованості управлінський облік формує систему правил надання відстрочки платежу, які базуються на попередній оцінці контрагента (аналіз фінансової звітності, кредитної історії, репутаційних ризиків), результатах ABC– та XYZ–аналізу клієнтського портфеля, очікуваному впливі на обсяг продажів і маржинальний дохід [23].

На цій основі вибудовуються внутрішні ліміти дебіторської заборгованості за окремими покупцями та групами, диференціюються строки відстрочки, застосовуються інструменти мотивації своєчасних оплат (знижки «2/10, net 30», бонуси за відсутність прострочень) та санкції за порушення договірних умов. Дані управлінського обліку дозволяють менеджменту моделювати альтернативні сценарії кредитної політики та оцінювати їх вплив на виручку, рентабельність і потребу в оборотному капіталі.

На етапі інкасації дебіторської заборгованості управлінський облік трансформується в систему моніторингу, контролю та оцінки ефективності заходів зі стягнення заборгованості. Внутрішні регламенти, як правило, передбачають чітко визначені процедури: автоматизоване формування «вікових таблиць» (aging schedule), періодичні звіти про прострочені борги за ступенем давності, контроль виконання індивідуальних графіків реструктуризації, документування результатів переговорів з дебіторами, облік витрат на претензійно-позовну роботу та залучення колекторських компаній [8].

Важливим напрямом є управлінський облік операцій рефінансування дебіторської заборгованості, насамперед факторингу, форфейтингу та страхування комерційних кредитів: відповідні підсистеми фіксують дисконт, комісійну винагороду, додаткові витрати та економічний ефект у вигляді прискорення оборотності оборотного капіталу й зменшення кредитного ризику [11].

Цифровізація обліково-аналітичних процесів суттєво розширює можливості управлінського обліку дебіторської заборгованості. Сучасні конфігурації програмних продуктів (зокрема «BAS: Бухгалтерія», «BAS Комплексне управління підприємством») забезпечують автоматизоване формування звітів «Динаміка заборгованості покупців», «Заборгованість за договорами», «Заборгованість за строками», інтеграцію з оборотно-сальдовими відомостями за рахунком 36, а також візуалізацію ключових показників – коефіцієнтів оборотності, частки простроченої та сумнівної заборгованості, середнього строку інкасації [21]. Це дозволяє перевести контроль дебіторської заборгованості з «постфактум»-режиму у формат дашбордів реального часу, що є особливо важливим в умовах високої турбулентності ринку, інфляційних коливань і зростання частки проблемних боргів.

З погляду організації управління, управлінський облік дебіторської заборгованості інтегрується у систему центрів відповідальності. На великих підприємствах зазвичай виокремлюють службу кредитного контролю, яка спільно з фінансовою службою та відділом збуту формує й реалізує кредитну політику. Управлінський облік забезпечує її спеціалізованими звітами: реєстрами дебіторів з перевищенням кредитних лімітів, рейтингами «ризикових» клієнтів, аналітикою причин виникнення прострочень (спірні рахунки, логістичні проблеми, сезонність попиту, макроекономічні шоки), оцінкою втрат від списання безнадійних боргів і розрахунком економічного ефекту від запроваджених заходів (скорочення DSO, зниження частки прострочених боргів, економія на відсоткових витратах за кредитами) [21].

У результаті управлінський облік виступає зв'язуючою ланкою між стратегічними цілями підприємства – зростанням ринкової частки, прибутковості та вартості бізнесу – і операційними рішеннями щодо надання комерційного кредиту, рефінансування дебіторської заборгованості та антикризових заходів у роботі з проблемними боржниками.

Узагальнюючи, управлінський облік у процесі формування та інкасації дебіторської заборгованості забезпечує перехід від «пасивної» фіксації фактів до «активного» управління грошовими потоками й кредитними ризиками. Спираючись на нормативно-правове підґрунтя НП(С)БО 10 та МСФЗ 9, сучасні підходи розширюють традиційну модель обліку за рахунок інструментів прогнозування очікуваних кредитних збитків, ризик-орієнтованої сегментації портфеля дебіторів, використання цифрових платформ і фінансових технологій факторингу та страхування комерційних кредитів. Це дозволяє підприємствам досягати компромісу між необхідністю стимулювання збуту через продаж у кредит та забезпеченням належного рівня ліквідності, платоспроможності й фінансової стійкості.

2.3. Удосконалення організації облікового процесу дебіторської заборгованості на підприємстві

В умовах зростання фінансових ризиків, цифровізації бізнес-процесів та посилення конкуренції на ринку особливого значення набуває вдосконалення організації облікового процесу дебіторської заборгованості як складової системи фінансового менеджменту підприємства. Дебіторська заборгованість не лише формує значну частку оборотних активів, а й безпосередньо впливає на рівень ліквідності, платоспроможності та здатності підприємства забезпечувати безперервність господарської діяльності. Загострення проблеми несвоєчасних розрахунків із покупцями та замовниками вимагає від підприємств переходу від традиційного, суто реєстраційного обліку до управлінсько орієнтованої обліково-контрольної системи, здатної забезпечувати оперативне управління

дебіторськими потоками, прогнозування ризиків непогашення боргів та прийняття обґрунтованих управлінських рішень [41; 25].

Нормативною основою вдосконалення обліку дебіторської заборгованості є вимоги НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», які регламентують порядок визнання, оцінки та розкриття інформації про заборгованість у фінансовій звітності [23]. Однак сучасна практика показує, що формального дотримання стандарту недостатньо для забезпечення ефективного управління дебіторською заборгованістю. Необхідним є розвиток аналітичної складової облікового процесу, удосконалення системи внутрішнього контролю, застосування сучасних цифрових інструментів та впровадження ризик-орієнтованих підходів до кредитної політики підприємства [39; 31].

Одним із ключових напрямів удосконалення організації облікового процесу дебіторської заборгованості є поглиблення аналітичного обліку шляхом його багатоаспектної деталізації. Сучасні наукові дослідження обґрунтовують необхідність формування розширеної аналітичної інформації про стан та структуру дебіторської заборгованості саме за такими ознаками, які забезпечують можливість оперативного виявлення ризиків неплатежів, прогнозування грошових потоків та обґрунтованого формування резерву сумнівних боргів [41; 39]. Деталізація аналітичного обліку дозволяє відстежувати якість заборгованості в розрізі контрагентів, строків погашення, договірних зобов'язань, сегментів реалізації та рівня платіжної дисципліни покупців, перетворюючи бухгалтерський облік на повноцінний інформаційний інструмент управління дебіторськими потоками [31].

У наукових працях Т. Паянок та Т. Шепель обґрунтовано доцільність використання вікової структури дебіторської заборгованості як базового інструменту ризик-орієнтованого управління, що дозволяє своєчасно ідентифікувати прострочені борги та коригувати кредитну політику підприємства [25; 39]. Юрченко С., Мачак Т. та Овдін В. зазначають, що ефективна організація аналітичного обліку тісно пов'язана із системою внутрішнього контролю та фінансової безпеки, адже деталізована інформація про стан розрахунків є основою

прийняття превентивних управлінських рішень щодо реструктуризації боргів або припинення співпраці з ризиковими контрагентами [41]. Водночас, Пугаченко О. та Зарудна Н. підкреслюють важливість поєднання детального аналітичного обліку з інструментами цифрового моніторингу, що забезпечують оперативне формування управлінської звітності та автоматизований контроль строків платежів [31].

З метою систематизації напрямів деталізації аналітичного обліку дебіторської заборгованості, врахування сучасних наукових підходів і практичних потреб управління доцільно узагальнити відповідні елементи у вигляді таблиці (табл. 2.3), яка відображає основні варіанти аналітичного групування заборгованості та їх прикладне значення для підприємства.

Таблиця 2.3

Напрями деталізації аналітичного обліку дебіторської заборгованості на підприємстві

№	Ознака деталізації	Зміст аналітичного обліку	Мета ведення обліку	Практичний результат
1	За контрагентами	Облік у розрізі кожного дебітора	Контроль індивідуальної платіжної дисципліни	Виявлення проблемних покупців
2	За договорами	Групування за кожним договором	Контроль виконання договірних зобов'язань	Запобігання простроченню платежів
3	За строками погашення	Формування вікової структури боргу	Оцінка реальності стягнення	Обґрунтований розрахунок резерву боргів
4	За видами продукції	Поділ за напрямками реалізації	Аналіз ефективності збутових сегментів	Оптимізація асортиментної політики
5	За каналами збуту	Опт, роздріб, корпоративні продажі	Контроль платоспроможності сегментів	Диверсифікація клієнтської бази
6	За валютою розрахунків	Аналітика в розрізі валют	Мінімізація валютних ризиків	Контроль курсових різниць
7	За формами забезпечення	Забезпечені та незабезпечені борги	Оцінка кредитоспроможності	Зменшення фінансових ризиків
8	За ступенем ризику	Сегментація боржників	Прогнозування неплатежів	Управління ризиковим портфелем

№	Ознака деталізації	Зміст аналітичного обліку	Мета ведення обліку	Практичний результат
9	За статусом боргу	Поточна, прострочена, сумнівна	Визначення пріоритетів стягнення	Посилення претензійної роботи
10	За джерелом виникнення	Борги з операцій чи штрафів	Перевірка правомірності утворення	Запобігання необґрунтованим боргам
11	За підрозділами	Облік відповідальності	Посилення внутрішньої дисципліни	Оптимізація бізнес-процесів
12	За рівнем концентрації	Аналіз питомої ваги боргів	Контроль фінансових залежностей	Диверсифікація дебіторів

Наведена система деталізації аналітичного обліку дебіторської заборгованості створює основу для формування ризик-орієнтованої моделі управління розрахунками з покупцями та замовниками, підвищує оперативність контролю платіжної дисципліни і точність формування резерву сумнівних боргів, а також сприяє зміцненню фінансової безпеки підприємства.

Важливим сучасним напрямом удосконалення є інтеграція облікового процесу з системою внутрішнього контролю та управління ризиками. Застосування процедур попереднього аналізу платоспроможності дебіторів, встановлення кредитних лімітів, регулярного моніторингу виконання договірних зобов'язань і проведення звірок розрахунків із ключовими контрагентами забезпечує мінімізацію кредитних ризиків і підвищує якість дебіторської заборгованості [25; 31; 14]. У межах цієї інтеграції облік перетворюється з інструменту фіксації господарських операцій на інформаційну базу для прийняття управлінських рішень щодо реструктуризації боргів, застосування штрафних санкцій, перегляду умов співпраці або використання факторингових операцій.

Суттєве значення для вдосконалення облікового процесу має цифровізація обліку та впровадження ERP-систем і спеціалізованих модулів управління дебіторською заборгованістю. Ці технологічні рішення забезпечують автоматизований контроль строків погашення боргів, формування реєстрів ризикових дебіторів, створення аналітичних звітів у режимі реального часу та інтеграцію бухгалтерських даних з фінансовим менеджментом підприємства [39; 42]. Використання інструментів бізнес-аналітики дозволяє прогнозувати динаміку

інкасації дебіторської заборгованості, моделювати сценарії розвитку грошових потоків та своєчасно реагувати на погіршення платіжної дисципліни покупців.

Особливо актуальним напрямом удосконалення обліку дебіторської заборгованості є адаптація облікової політики підприємства до умов нестабільного економічного середовища. Це передбачає запровадження диференційованих методів оцінки сумнівних боргів із урахуванням реального ризикового профілю контрагентів, регулярний перегляд строків позовної давності, розширення внутрішніх процедур інвентаризації розрахунків та формування механізмів швидкого реагування на виникнення фінансових загроз [41; 23; 31]. Такий підхід сприяє мінімізації суб'єктивізму в оцінці дебіторської заборгованості та підвищує надійність інформації для внутрішніх і зовнішніх користувачів фінансової звітності.

У площині практичної діяльності особливої уваги потребує застосування інструментів прискорення інкасації дебіторської заборгованості, таких як факторинг, форфейтинг, страхування комерційних кредитів та договірні механізми забезпечення виконання зобов'язань (порука, авансові платежі, гарантії). Їх використання дозволяє частково компенсувати ризики затримки платежів і стабілізувати рух грошових потоків підприємства.

У контексті підвищення результативності управління дебіторською заборгованістю та мінімізації ризику затримки платежів особливого значення набуває практичне застосування фінансових і договірних інструментів прискорення інкасації боргів. Основні з них, а також їх функціональне призначення та очікувані управлінські результати систематизовано у табл. 2.4.

Застосування інструментів прискорення інкасації дебіторської заборгованості дозволяє підприємству реалізувати активну кредитну політику, знизити рівень кредитного ризику, забезпечити стабільність грошових потоків та підвищити платоспроможність. Системне використання таких механізмів сприяє поєднанню функцій бухгалтерського обліку, фінансового менеджменту та внутрішнього контролю в єдину інформаційно-аналітичну платформу управління дебіторськими активами.

Інструменти прискорення інкасації дебіторської заборгованості в
практичній діяльності підприємства

№	Інструмент	Суть механізму	Основне призначення	Умови застосування	Практичний ефект
1	Факторинг	Продаж права вимоги дебіторської заборгованості фінансовій установі з отриманням авансування	Прискорення надходження грошових коштів та зниження кредитного ризику	Значний обсяг короткострокової дебіторської заборгованості	Стабілізація грошових потоків, підвищення ліквідності
2	Форфейтинг	Викуп фінансовою установою середньо- та довгострокових боргових зобов'язань без регресу	Усунення ризику неплатежів за великими контрактами	Зовнішньоекономічні контрактні операції	Гарантоване отримання платежів
3	Страховання комерційних кредитів	Передання страховикові ризиків непогашення заборгованості	Захист від фінансових втрат, пов'язаних з банкрутством або неплатоспроможністю дебіторів	Робота з новими або фінансово нестабільними контрагентами	Мінімізація фінансових збитків
4	Порука	Забезпечення виконання зобов'язань третьою стороною	Підвищення гарантій погашення боргів	Співпраця з контрагентами з обмеженою платоспроможністю	Підвищення надійності розрахунків
5	Авансові платежі	Попередня оплата частини або повної вартості товарів чи послуг	Зниження ризику виникнення заборгованості	Операції з високим рівнем фінансового ризику	Зменшення обсягів дебіторської заборгованості
6	Банківські гарантії	Письмове зобов'язання банку здійснити платіж за боржника	Забезпечення виконання великих контрактів	Операції з значними обсягами постачання	Захист інтересів підприємства-кредитора
7	Акредитивна форма розрахунків	Розрахунок через банк з блокуванням коштів покупця	Забезпечення гарантованої оплати поставок	Експортні й імпорتنі операції	Мінімізація ризику несплати
8	Фінансові санкції (штрафи, пеня)	Матеріальна відповідальність за прострочення платежів	Дисциплінування дебіторів	Чітко прописані умови договорів	Стимулювання своєчасних розрахунків

Узагальнюючи, удосконалення організації облікового процесу дебіторської заборгованості відповідно до сучасних практичних потреб підприємства має базуватися на комплексному поєднанні нормативної відповідності, розвитку аналітичного обліку, інтеграції з внутрішнім контролем, цифровізації та застосуванні фінансових інновацій. Реалізація такого підходу сприяє не лише підвищенню достовірності даних фінансової звітності, а й посиленню фінансової безпеки підприємства, оптимізації грошових потоків та зростанню його стійкості в умовах економічної нестабільності.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ КОНТРОЛЮ ТА АУДИТУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

3.1. Організація внутрішнього контролю дебіторської заборгованості

Ефективна організація внутрішнього контролю дебіторської заборгованості є головною передумовою фінансової стійкості та платоспроможності підприємства, оскільки саме якість розрахунків із дебіторами безпосередньо впливає на обсяг оборотного капіталу, рівень ліквідності, кредитоспроможність та ризики неповернення коштів. У наукових дослідженнях внутрішній контроль дебіторської заборгованості розглядається не лише як засіб виявлення помилок в обліку, а й як елемент системи ризик-менеджменту, що дозволяє запобігати виникненню прострочених та безнадійних боргів, удосконалювати кредитну політику та підвищувати якість управлінських рішень [31; 25].

Метою внутрішнього контролю розрахунків із дебіторами є забезпечення повноти, достовірності й своєчасності відображення господарських операцій у первинних документах підприємства, реєстрах бухгалтерського обліку та фінансовій звітності. Реалізація контрольних функцій базується на перевірці виконання встановлених планових показників діяльності, організації систематичного моніторингу строків погашення заборгованості, контролі за дотриманням умов договорів як з боку контрагентів, так і працівників підприємства, а також на ідентифікації внутрішніх резервів підвищення платоспроможності підприємства і здійсненні контролю за реалізацією управлінських рішень, спрямованих на оптимізацію фінансових потоків [1, с. 313; 25, с. 12–13].

Нормативною основою організації внутрішнього контролю дебіторської заборгованості в Україні є, насамперед, НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», яке визначає класифікацію, оцінку, порядок створення резерву сумнівних боргів і розкриття інформації у фінансовій звітності [23]. Водночас сучасні підходи до контролю дедалі частіше орієнтуються на концепцію

внутрішнього контролю COSO, що базується на п'яти взаємопов'язаних компонентах: контрольне середовище, оцінка ризиків, контрольні заходи, інформація й комунікація, моніторинг [42; 43]. Застосування принципів COSO дозволяє інтегрувати контроль дебіторської заборгованості у загальну систему управління підприємством, пов'язати його з цілями за напрямками операцій, звітності та дотримання законодавства.

Організація внутрішнього контролю дебіторської заборгованості передбачає, насамперед, чітке визначення мети та завдань контролю.

З метою систематизації ключових напрямів організації внутрішнього контролю дебіторської заборгованості, визначення його основних завдань та очікуваних результатів у практичній діяльності підприємства доцільно узагальнити відповідні елементи у вигляді таблиці, що відображає взаємозв'язок між напрямками контрольної діяльності, застосовуваними процедурами та їх впливом на підвищення ефективності управління розрахунками з дебіторами (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Завдання внутрішнього контролю дебіторської заборгованості підприємства

№	Напрямок контролю	Основні завдання	Контрольні процедури	Очікуваний результат
1	Законність та обґрунтованість виникнення заборгованості	Перевірка правомірності укладання договорів з покупцями та замовниками; дотримання умов надання відстрочки платежу	Аналіз договорів; перевірка повноважень підписантів; контроль наявності додаткових угод	Запобігання фіктивним операціям та безпідставному виникненню боргів
2	Повнота та достовірність облікового відображення	Забезпечення повноти відображення розрахунків з дебіторами в облікових регістрах та фінансовій звітності	Зіставлення даних первинних документів з регістрами бухгалтерського обліку; контроль кореспонденції рахунків	Підвищення достовірності даних фінансової звітності
3	Своєчасність інкасації заборгованості	Контроль дотримання строків оплати рахунків дебіторами	Ведення реєстру термінів оплати; формування графіків надходжень;	Зменшення частки простроченої заборгованості

№	Напрямок контролю	Основні завдання	Контрольні процедури	Очікуваний результат
			використання автоматичних нагадувань	
4	Оцінка платоспроможності контрагентів	Попередня перевірка фінансового стану потенційних дебіторів	Аналіз фінансової звітності контрагентів; використання кредитних скоринг-моделей; перевірка ділової репутації	Мінімізація кредитних ризиків
5	Контроль концентрації заборгованості	Недопущення надмірного накопичення боргів за окремими дебіторами	Лімітування розрахунків з контрагентами; щомісячний аналіз концентрації дебіторської заборгованості	Збалансування структури дебіторських боргів
6	Управління простроченою заборгованістю	Оперативне реагування на порушення платіжної дисципліни	Проведення претензійної роботи; переговори з боржниками; застосування штрафних санкцій та пені	Прискорення стягнення прострочених сум
7	Формування резерву сумнівних боргів	Забезпечення достовірної оцінки можливих фінансових втрат	Перевірка методики розрахунку резерву; аналіз строковості та платоспроможності дебіторів	Реалістична оцінка активів у звітності
8	Інвентаризація розрахунків	Виявлення прострочених, безнадійних та неузгоджених сум	Проведення інвентаризації дебіторської заборгованості; оформлення актів звірки	Усунення розбіжностей між обліковими та фактичними даними
9	Документальне підтвердження заборгованості	Підтвердження реальності сум боргів	Листи-підтвердження дебіторам; взаємні акти звірки; перевірка платіжних документів	Підвищення надійності облікових доказів
10	Оцінка ефективності кредитної політики	Аналіз результативності умов продажу з відстрочкою платежу	Розрахунок показників оборотності дебіторської заборгованості та строку інкасації	Оптимізація політики розрахунків з покупцями
11	Виявлення шахрайських ризиків	Запобігання маніпуляціям із доходами та фіктивними операціями	Виявлення аномальних операцій; контроль операцій на кінець звітного періоду; перевірка пов'язаних сторін	Посилення фінансової безпеки підприємства

№	Напрямок контролю	Основні завдання	Контрольні процедури	Очікуваний результат
12	Моніторинг виконання управлінських рішень	Контроль реалізації розроблених заходів щодо скорочення боргів	Перевірка виконання рекомендацій фінансової служби та служби внутрішнього аудиту	Підвищення дієвості системи управління дебіторською заборгованістю

Сформована система завдань внутрішнього контролю дебіторської заборгованості забезпечує комплексний вплив на всі етапи формування та погашення боргів – від попередньої оцінки контрагентів до моніторингу стягнення заборгованості та формування резервів. Її реалізація дозволяє знизити кредитні ризики, підвищити ліквідність підприємства та забезпечити достовірність фінансової звітності.

На цій основі формується система показників, за якими здійснюється моніторинг стану розрахунків (частка простроченої заборгованості, оборотність дебіторської заборгованості, середній строк інкасації, структура за строками та контрагентами тощо).

Важливою передумовою дієвості контролю є належно організоване контрольне середовище, що включає розподіл повноважень і відповідальності між структурними підрозділами (служба збуту, фінансовий відділ, бухгалтерія, юридична служба, служба внутрішнього аудиту), наявність внутрішніх регламентів (положення про кредитну політику, стандарти оформлення договорів, порядок проведення звірок розрахунків), а також політику «нульової толерантності» до порушення платіжної дисципліни [31].

Сучасні дослідження підкреслюють, що на підприємствах, де створено спеціалізовані підрозділи або визначено відповідальних осіб за управління дебіторською заборгованістю, рівень прострочених боргів істотно нижчий, а ефективність стягнення – вища.

Організація внутрішнього контролю традиційно здійснюється за етапами. У працях Т. Паянок виокремлено попередній, поточний і підсумковий контроль дебіторської заборгованості, що дозволяє системно охопити весь життєвий цикл розрахунків із контрагентами [25].

З метою комплексного відображення послідовності організації внутрішнього контролю дебіторської заборгованості, логіки виконання контрольних процедур та взаємозв'язку між поставленими цілями, інструментарієм їх реалізації та очікуваними управлінськими результатами узагальнимо основні етапи даного процесу у таблиці табл. 3.2, що дозволяє систематизувати підхід до контролю розрахунків з дебіторами в умовах сучасного господарювання.

Поетапна організація внутрішнього контролю дебіторської заборгованості забезпечує безперервний моніторинг розрахунків із покупцями та замовниками – від моменту оцінки потенційних дебіторів до узагальнення результатів і формування управлінських рішень. Такий підхід дозволяє своєчасно виявляти ризики неплатежів, мінімізувати прострочену заборгованість і підвищувати фінансову стабільність підприємства.

Суттєву роль у забезпеченні результативності внутрішнього контролю відіграє інформаційне та документальне забезпечення. На думку Н. Акімової та О. Топоркової, якість інформаційної бази внутрішнього контролю дебіторської та кредиторської заборгованості залежить від рівня інтеграції бухгалтерських і управлінських інформаційних систем, деталізації аналітичного обліку, а також можливостей формування спеціальних внутрішніх звітів (за строками, контрагентами, видами операцій, ступенем ризику) [1]. Для потреб контролю формуються робочі документи контролера (чек-листи, опитувальні листи, форми табличного аналізу, реєстри проблемних дебіторів), що забезпечують повноту фіксації результатів перевірки й підвищують відтворюваність контрольних процедур.

Таблиця 3.2

Етапи проведення внутрішнього контролю дебіторської заборгованості підприємства

№	Етап внутрішнього контролю	Мета етапу	Основні завдання	Контрольні процедури	Відповідальні особи	Результат етапу
1	Підготовчий (попередній)	Запобігання виникненню проблемної дебіторської заборгованості	Оцінка платоспроможності потенційних контрагентів; визначення доцільності співпраці; встановлення кредитних лімітів	Аналіз фінансової звітності дебіторів; перевірка ділової репутації; скоринг-оцінювання; погодження умов договорів	Служба збуту, фінансовий відділ, внутрішній аудитор, бухгалтерія	Мінімізація кредитних ризиків та юридично обґрунтоване виникнення заборгованості
2	Документально-контрольний	Забезпечення законності та правильності виникнення дебіторської заборгованості	Перевірка повноважень підписантів; контроль коректності складання договорів і первинних документів	Юридична експертиза договорів; перевірка накладних, актів виконаних робіт, рахунків	Юридичний відділ, бухгалтерія	Законність операцій, зниження ризику документальних помилок
3	Поточний (оперативний)	Своєчасний облік і моніторинг дебіторської заборгованості	Контроль відображення операцій в обліку; моніторинг строків погашення боргів; контроль виконання договірних зобов'язань	Зіставлення первинних документів з регістрами обліку; формування реєстрів строків оплати; автоматичні нагадування	Бухгалтерія, фінансовий відділ	Достовірність облікових даних та попередження прострочення платежів
4	Аналітичний	Оцінка динаміки та структури дебіторської заборгованості	Визначення рівня концентрації боргів; аналіз оборотності; виявлення сумнівних боргів	Розрахунок коефіцієнтів оборотності; складання вікової структури заборгованості; трендовий аналіз	Фінансово-аналітична служба, внутрішній аудитор	Виявлення негативних тенденцій та зон ризику

№	Етап внутрішнього контролю	Мета етапу	Основні завдання	Контрольні процедури	Відповідальні особи	Результат етапу
5	Претензійно-правовий	Забезпечення стягнення прострочених боргів	Організація претензійної та позовної роботи; контроль реструктуризації боргів	Надсилення претензій; підготовка судових позовів; переговори; укладення реструктуризаційних угод	Юридичний відділ, фінансова служба	Зменшення обсягу простроченої та безнадійної заборгованості
6	Інвентаризаційний	Підтвердження реальності дебіторських боргів	Узгодження залишків; виявлення безнадійних боргів	Проведення звірок із дебіторами; підтвердження за допомогою актів звірки та листів	Бухгалтерія, внутрішній аудитор	Усунення невідповідностей між даними обліку та фактичними розрахунками
7	Оціночно-коригувальний	Достовірна оцінка вартості дебіторських активів	Формування резерву сумнівних боргів; коригування облікових оцінок	Перевірка методики розрахунку резерву; аналіз строків прострочення	Бухгалтерія, внутрішній аудитор	Забезпечення реалістичної оцінки активів
8	Підсумковий (моніторинговий)	Узагальнення результатів контролю та прийняття управлінських рішень	Оцінка ефективності кредитної політики; підготовка рекомендацій; контроль виконання прийнятих заходів	Складання звітів внутрішнього контролю; розробка коригувальних дій; контроль реалізації рішень	Внутрішній аудитор, керівництво підприємства	Підвищення результативності системи управління дебіторською заборгованістю

Особливо актуальним є питання організації внутрішнього контролю дебіторської заборгованості в умовах антикризового та стратегічного управління. У сучасних публікаціях наголошується, що в періоди макроекономічної нестабільності та воєнних ризиків саме дебіторська заборгованість стає однією з найбільш уразливих складових оборотних активів, що потребує посилення контролю за концентрацією боргів на окремих контрагентах, оцінкою галузевих ризиків діяльності контрагентів та їх фінансової стійкості, застосуванням факторингу, форфейтингу та інших інструментів прискорення інкасації дебіторської заборгованості., застосування форфейтингу, факторингу та інших інструментів прискорення інкасації. Це зумовлює необхідність регулярного перегляду внутрішніх положень щодо лімітування, страхування кредитних ризиків, диференційованої кредитної політики для різних груп дебіторів.

Сучасні тенденції цифрової трансформації посилюють вимоги до автоматизації внутрішнього контролю. ERP-системи та спеціалізовані модулі управління дебіторською заборгованістю дозволяють у режимі реального часу відстежувати строки погашення боргів, формувати аналітичні вибірки, генерувати попереджувальні сигнали (alerts) для менеджерів щодо перевищення кредитних лімітів чи наближення критичних строків оплати [31; 1; 42]. На цій основі розвиваються інструменти risk-based контролю: автоматизоване скоринг-оцінювання контрагентів, виявлення аномальних операцій, побудова моделей прогнозування неплатежів із використанням методів data mining та машинного навчання. У міжнародних дослідженнях доведено, що висока якість внутрішнього контролю, зокрема за рахунок застосування COSO-орієнтованих підходів, корелює з вищою оборотністю дебіторської заборгованості, меншою часткою «старіючих» боргів та нижчим рівнем їх знецінення [42].

Узагальнюючи, організація внутрішнього контролю дебіторської заборгованості має ґрунтуватися на поєднанні національних нормативних вимог, концепції COSO та сучасних науково-методичних розробок. Її ефективність забезпечується: наявністю чітко регламентованого контрольного середовища; системним підходом до попереднього, поточного та підсумкового контролю;

застосуванням розвинутого інформаційно-аналітичного забезпечення; інтеграцією контролю у систему ризик-менеджменту й стратегічного управління підприємством. Така організація дозволяє не лише підвищити достовірність облікової інформації, а й мінімізувати кредитні ризики, підтримувати стабільність грошових потоків та зміцнювати фінансову безпеку підприємства.

3.2. Методика проведення аудиту дебіторської заборгованості

Аудит дебіторської заборгованості посідає центральне місце в системі контролю за фінансовим станом підприємства, оскільки саме якість розрахунків із дебіторами визначає рівень ліквідності, платоспроможності та ризиків втрати активів. Відповідно до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» аудит має забезпечувати достатній рівень впевненості користувачів фінансової звітності щодо її достовірності та повноти, зокрема стосовно відображення дебіторської заборгованості за всіма видами операцій [29].

Норми Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» зобов'язують підприємства формувати правдиву й неупереджену інформацію про активи, включаючи дебіторську заборгованість і резерв сумнівних боргів, що зумовлює необхідність застосування ризик-орієнтованих аудиторських процедур [30].

Сучасні дослідження підкреслюють, що аудит дебіторської заборгованості має подвійний характер: з одного боку, це перевірка правильності відображення сум заборгованості у фінансовій звітності, а з іншого – інструмент оцінки ефективності системи управління дебіторами й рівня фінансових ризиків підприємства. Зокрема, О. Рябчук та А. Костенко розглядають дебіторську заборгованість як «мультиіндикатор» стану внутрішнього контролю, фінансової дисципліни та корпоративної етики, а аудит – як механізм своєчасного виявлення як явних, так і латентних ризиків у розрахунках із контрагентами [32]. Це обумовлює необхідність побудови методики аудиту з урахуванням вимог Міжнародних стандартів аудиту (МСА) щодо оцінки ризиків суттєвого викривлення (МСА 315), реагування на ризики (МСА 330), застосування

зовнішніх підтверджень (МСА 505), перевірки облікових оцінок і резервів (МСА 540) [18].

Методика аудиту дебіторської заборгованості ґрунтується на поєднанні національного законодавства, Міжнародних стандартів аудиту та напрацювань сучасної наукової школи. МСА 200, 300, 315 і 330 визначають загальні вимоги до планування, оцінки ризиків і розробки аудиторських процедур по суті; МСА 505 регламентує порядок отримання зовнішніх підтверджень дебіторської заборгованості, а МСА 540 – підходи до перевірки облікових оцінок, включаючи резерв сумнівних боргів [18]. В українській практиці ці положення адаптуються до вимог Закону № 2258-VIII, який закріплює ризик-орієнтований підхід до аудиту та посилену увагу до системи внутрішнього контролю [29].

Наукові дослідження останніх років пропонують деталізовані підходи до побудови методики аудиту дебіторської заборгованості, включаючи поетапні моделі, тестування внутрішнього контролю, використання аналітичних процедур, автоматизованих інструментів та внутрішнього аудиту [32; 39]. Зокрема, М. Курганська обґрунтовує модель внутрішнього аудиту дебіторської заборгованості, у якій поєднано тестування процедур кредитної політики, контролю за строками оплати і претензійно-позовної роботи з аналітичними та документальними перевітками [14].

Узагальнюючи підходи сучасних авторів і вимоги МСА, методику аудиту дебіторської заборгованості доцільно будувати за трьома взаємопов'язаними етапами: підготовчим, основним (етап фактичної перевірки) та підсумковим. На підготовчому етапі аудитор формує загальне уявлення про бізнес-модель клієнта, його галузеві ризики, політику продажів та кредитування покупців. Відповідно до МСА 315, аудитор ідентифікує та оцінює ризики суттєвого викривлення щодо дебіторської заборгованості, враховуючи:

- ✓ структуру дебіторів (основні контрагенти, частка пов'язаних сторін, нерезидентів);
- ✓ частку й динаміку простроченої, сумнівної та безнадійної заборгованості;

- ✓ умови договорів (відстрочка платежу, штрафні санкції, забезпечення);
- ✓ особливості облікової політики (методика формування резерву, критерії визнання безнадійної заборгованості).

Аудитор вивчає внутрішні регламенти щодо кредитної політики, лімітів дебіторської заборгованості, процедури моніторингу розрахунків, документообігу первинних документів (рахунків, накладних, актів виконаних робіт, актів звірки). На цій основі розробляється програма аудиту дебіторської заборгованості, де визначаються цілі перевірки (існування, повнота, оцінка, права та зобов'язання, подання та розкриття) і конкретні аудиторські процедури для кожного твердження звітності [18; 32].

Важливою складовою підготовчого етапу є визначення рівня суттєвості та допустимого аудиторського ризику, а також формування вибірки дебіторської заборгованості для детального тестування з урахуванням її строковості, сумового значення і ризик-профілю контрагента.

На основному етапі аудитор реалізує комплекс процедур тестування контролю та процедур по суті.

1. Тестування системи внутрішнього контролю.

Перевіряється:

- ✓ розподіл повноважень між службами збуту, фінансів та бухгалтерії;
- ✓ порядок погодження умов договорів і надання відстрочки платежів;
- ✓ наявність автоматизованих контрольних процедур (кредитні ліміти, блокування відвантажень при прострочці);
- ✓ регламенти претензійно-позовної роботи.

У разі достатньої надійності контролю аудитор зменшує обсяг процедур по суті; при виявленні слабких місць – розширює вибірку й застосовує додаткові детальні тести [18; 14].

2. Документальні процедури щодо твердження «існування» та «права й зобов'язання». Аудитор:

- ✓ звіряє залишки на рахунках розрахунків із дебіторами з первинними документами (накладними, актами, договорами);

- ✓ аналізує логіку формування сальдо (перенесення з попереднього періоду, обороти за місяць);
- ✓ перевіряє наявність підписаних актів звірки з ключовими контрагентами;
- ✓ встановлює наявність юридичних підстав для стягнення заборгованості (строк позовної давності, належне оформлення договірних відносин) [32; 39].

3. *Зовнішні підтвердження (конфірмації)*. Відповідно до МСА 505 аудитор формує вибірку дебіторів та надсилає їм листи-підтвердження щодо залишків і умов розрахунків. Вибірка має включати найбільших боржників, сумнівні та прострочені суми, а також операції з підвищеним ризиком (пов'язані сторони, іноземні контрагенти) [18]. У разі відсутності відповідей аудитор застосовує альтернативні процедури: перевіряє первинні документи, платіжні доручення, банківські виписки, податкові реєстри, а також проводить поглиблені аналітичні процедури.

4. *Перевірка оцінки та класифікації дебіторської заборгованості*. На цьому етапі в центрі уваги аудитора:

- ✓ коректність розподілу заборгованості за строками (до 30, 31–90, понад 90 днів, прострочена);
- ✓ правильність віднесення заборгованості до поточної чи довгострокової;
- ✓ наявність та адекватність резерву сумнівних боргів з урахуванням вимог національних стандартів та, за потреби, МСФЗ (концепція очікуваних кредитних збитків) [32; 39].

Аудитор аналізує методику розрахунку резерву, критерії віднесення заборгованості до сумнівної, частоту перегляду резервів, вплив змін на фінансовий результат. Особлива увага приділяється простроченій заборгованості та боргам контрагентів із ознаками фінансової нестабільності.

5. *Аналітичні процедури*. Застосовуються показники оборотності дебіторської заборгованості, середнього строку інкасації, частки простроченої заборгованості, співвідношення дебіторської й кредиторської заборгованості, а також порівняння з попередніми періодами та середньогалузевими значеннями

[32; 39]. Нетипові коливання або аномальні значення показників є підставою для розширення вибірки та застосування додаткових процедур по суті.

б. Виявлення шахрайських схем та маніпуляцій. У сучасних умовах особливої ваги набуває перевірка операцій із контрагентами з сумнівною репутацією, операцій наприкінці звітного періоду, повторюваних схем «псевдопоставок», бартерних операцій, а також операцій із завищенням обсягу продажів без реального наміру погашення заборгованості [32]. Аудитор має застосовувати професійний скептицизм, використовувати тестування аномалій у масивах даних, за можливості – елементи цифрового аудиту та аналізу великих даних.

На підсумковому етапі аудитор узагальнює результати перевірки, оцінює сукупний ефект виявлених викривлень і недоліків внутрішнього контролю щодо дебіторської заборгованості. Формуються:

- ✓ робочі документи з описом проведених процедур, отриманих доказів, виявлених помилок і коригувань;
- ✓ аналітична записка щодо впливу дебіторської заборгованості на платоспроможність, ліквідність та фінансову стійкість підприємства;
- ✓ рекомендації керівництву щодо удосконалення кредитної політики, претензійно-позовної роботи, автоматизації контролю, політики формування резервів [32; 39].

Результати аудиту дебіторської заборгованості враховуються при формуванні загального аудиторського висновку щодо фінансової звітності. Якщо виявлені суттєві не виправлені викривлення або існують значні сумніви щодо можливості стягнення істотної частини дебіторської заборгованості, аудитор повинен розглянути питання модифікації думки чи розкриття ключових питань аудиту в аудиторському звіті відповідно до вимог МСА 700 і 705 [18].

Сучасні дослідження наголошують, що ефективність аудиту дебіторської заборгованості значною мірою залежить від наявності розвиненої системи внутрішнього аудиту, орієнтованої на превентивний контроль і постійний моніторинг дебіторів [14]. Внутрішній аудитор проводить періодичні перевірки

правильності класифікації заборгованості, своєчасності інкасації, адекватності резервів, а також аналізує ефективність процедур стягнення боргів, що дає змогу знизити навантаження на зовнішній аудит і підвищити якість фінансової інформації.

У роботах О. Рябчука та А. Костенка підкреслюється перспективність застосування аналітичних інструментів, що базуються на цифрових технологіях, штучному інтелекті й машинному навчанні, для виявлення аномальних операцій, нетипових патернів поведінки дебіторів і потенційних схем шахрайства [32]. У цьому контексті методика аудиту дебіторської заборгованості має включати:

- ✓ використання ВІ-систем та спеціалізованих модулів ERP для аналізу масивів даних;
- ✓ автоматизований розрахунок потоку ризик-індикаторів (різка зміна строків інкасації, концентрація заборгованості на окремих контрагентах, зростання частки простроченої заборгованості тощо);
- ✓ інтеграцію результатів цифрового аналізу у програму аудиту та систему внутрішнього контролю.

Своєю чергою, організаційно-методичні аспекти обліку дебіторської заборгованості (структура аналітичного обліку, реєстри, внутрішня звітність) істотно впливають на можливості аудиту, що підкреслюють Т. Шепель та А. Вінтоняк, акцентуючи на необхідності узгодження облікових процедур із вимогами МСФЗ і сучасними управлінськими потребами [39].

3.3. Шляхи вдосконалення контролю й аудиту дебіторської заборгованості в системі забезпечення фінансової стійкості підприємства

У сучасних умовах функціонування підприємств України, що характеризуються високою турбулентністю економічного середовища, воєнною нестабільністю, порушенням логістичних ланцюгів та зростанням ризиків неплатежів, проблема ефективного управління дебіторською заборгованістю набула стратегічного значення. Збільшення обсягів прострочених і безнадійних боргів негативно впливає на ліквідність активів, уповільнює оборотність

оборотного капіталу та перешкоджає формуванню стабільних грошових потоків, що безпосередньо знижує рівень фінансової стійкості підприємства [41].

У таких умовах особливої актуальності набуває удосконалення системи внутрішнього контролю та незалежного аудиту дебіторської заборгованості як фундаментальних складових обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту підприємства. Сучасний контроль дедалі більше набуває превентивного характеру й спрямовується не лише на виявлення порушень облікових процедур, а насамперед на своєчасну оцінку платіжної дисципліни контрагентів, моніторинг дотримання договірних умов та прогнозування ймовірності виникнення очікуваних кредитних збитків відповідно до положень МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» .

Науковці наголошують, що ефективна система контролю дебіторської заборгованості повинна базуватися на концепції ризик-орієнтованого управління, що передбачає сегментацію дебіторів за рівнем фінансової надійності, диференціацію умов відстрочки платежів та встановлення кредитних лімітів залежно від платоспроможності клієнтів. Такий підхід дозволяє здійснювати адресне управління дебіторами, мінімізувати ризики накопичення сумнівної заборгованості та забезпечувати оптимальний баланс між стимулюванням збуту і фінансовою безпекою підприємства.

Важливою складовою контрольної системи є розвиток аналітичного обліку дебіторської заборгованості, що передбачає деталізацію розрахунків за кожним договором, контрагентом та строками виникнення боргу із застосуванням вікового аналізу (ageing analysis). Дослідники підкреслюють, що такий інструментарій значно підвищує інформаційну цінність бухгалтерських даних для оперативного управління грошовими потоками й прийняття управлінських рішень.

Суттєві можливості для вдосконалення системи контролю та аудиту відкриває цифровізація обліково-аналітичних процесів підприємства. Інтеграція бухгалтерських програмних комплексів (BAS ERP, SAP, CRM-систем) з електронним документообігом і банківськими сервісами забезпечує автоматизований контроль строків платежів, оперативну звірку

взаєморозрахунків та формування управлінської звітності в режимі реального часу. Використання інструментів бізнес-аналітики (BI) і моделей штучного інтелекту дозволяє здійснювати прогнозування дефолту контрагентів та завчасно коригувати кредитну політику підприємства [20].

Аудит дебіторської заборгованості у сучасній практиці виходить за межі класичних вибіркового перевірок і дедалі більше спирається на безперервний IT-аудит та суцільний аналіз фінансових даних із використанням комп'ютеризованих аудиторських методик (CAATs). Основною метою аудиту стає не лише підтвердження достовірності показників фінансової звітності, а й оцінка ефективності роботи внутрішніх контрольних механізмів, обґрунтованості формування резервів сумнівних боргів відповідно до вимог НП(С)БО 10 та МСФЗ 9 [23; 44].

Практичні напрями інтегрованого вдосконалення контролю й аудиту дебіторської заборгованості систематизовано в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Напрями удосконалення контролю та аудиту дебіторської заборгованості в системі забезпечення фінансової стійкості підприємства

Напрямок	Зміст заходів	Інструменти реалізації	Очікувані результати
Ризик-орієнтований контроль	Сегментація дебіторів, диференціація умов кредитування	Фінансовий скоринг, ABC- та XYZ-аналіз	Зменшення прострочених боргів
Аналітичний облік	Контроль боргів за договорами і строками	Ageing analysis, аналітичні реєстри	Підвищення оперативності управління
Цифровізація	Автоматизація обліку і контролю	BAS ERP, CRM, електронний документообіг	Мінімізація помилок і затримок
Предиктивна аналітика	Прогноз дефолту клієнтів	BI-платформи, AI-моделі	Запобігання нарощенню заборгованості
Внутрішній контроль	Інвентаризації та звірки	Внутрішні регламенти	Достовірність облікових даних
IT-аудит	Суцільний аналіз операцій	CAATs	Зниження ризику зловживань
Контроль резервів	Аудит очікуваних кредитних збитків	НП(С)БО 10, МСФЗ 9	Реалістичність фінансової звітності
Кадровий розвиток	Підвищення кваліфікації	Сертифікація, тренінги	Зростання якості управління

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновок, що ефективність фінансової стійкості підприємства безпосередньо залежить від рівня організації контролю та аудиту дебіторської заборгованості. Поєднання ризик-орієнтованого контролю, аналітичного обліку, цифрових інструментів моніторингу та безперервного ІТ-аудиту забезпечує: підвищення ліквідності активів; скорочення періоду інкасації дебіторської заборгованості; зниження частки сумнівних і безнадійних боргів; підвищення достовірності фінансової звітності; зростання довіри кредиторів та інвесторів; зміцнення довгострокової фінансової стійкості підприємства.

Запропоновані напрями удосконалення можуть бути використані як прикладні рекомендації для підприємств різних галузей із метою формування ефективної системи управління платіжними ризиками та забезпечення їх стабільного розвитку.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження теоретико-методологічних і прикладних засад обліку, контролю та аудиту дебіторської заборгованості в системі управління фінансовою стійкістю підприємства сформовано сукупність наукових положень і висновків, що розкривають роль дебіторської заборгованості як інтегрованого елементу фінансового менеджменту та обґрунтовують напрями вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення управлінських рішень.

1. Концептуалізовано, що дебіторська заборгованість у сучасних умовах функціонування підприємств є не лише об'єктом бухгалтерського обліку, а й інтегрованим елементом фінансової архітектури бізнесу, який одночасно формує активну частину оборотного капіталу та акумулює кредитні, ліквідні й операційні ризики.

2. Доведено, що еволюція нормативно-методичного забезпечення обліку дебіторської заборгованості в контексті гармонізації НП(С)БО з МСФЗ формує методологічні передумови для уніфікації підходів до її визнання та оцінки, водночас ідентифіковано наявність методичних асиметрій у практиці оцінювання очікуваних кредитних збитків і формування резерву сумнівних боргів.

3. Аргументовано, що дебіторська заборгованість виступає системоутворювальним чинником фінансової стійкості підприємства, оскільки її обсяг, структура та оборотність детермінують параметри ліквідності, платоспроможності та здатності суб'єкта господарювання до самофінансування в умовах підвищеної економічної невизначеності.

4. Обґрунтовано, що управління дебіторською заборгованістю набуває стратегічного характеру за умови інтеграції облікових, аналітичних і контрольних компонентів у єдину обліково-аналітичну систему, здатну забезпечити релевантність інформації для прийняття фінансово-управлінських рішень.

5. Доведено, що рівень аналітичної деталізації обліку дебіторської заборгованості за контрагентами, строками погашення, видами зобов'язань і договірними умовами є ключовим детермінантом ефективності моніторингу платіжної дисципліни та прогнозування грошових потоків підприємства.

6. Емпірично підтверджено, що у 2023–2024 рр. дебіторська заборгованість ДП «Крупозавод Озерянка» мала системний вплив на показники фінансової стійкості, зокрема через зростання частки неліквідних активів та посилення залежності підприємства від залучених фінансових ресурсів.

7. Ідентифіковано, що домінування дебіторської заборгованості за товари, роботи та послуги у структурі оборотних активів підвищує ймовірність кредитних втрат і потребує адаптації кредитної політики підприємства до ризик-орієнтованої моделі управління.

8. Доведено, що уповільнення оборотності дебіторської заборгованості формує латентні загрози виникнення касових розривів, що обґрунтовує доцільність застосування системного моніторингу строків її інкасації з використанням аналітичних індикаторів якості дебіторського портфеля.

9. Обґрунтовано, що внутрішній контроль дебіторської заборгованості виконує превентивну та стабілізаційну функції, спрямовані на мінімізацію фінансових втрат, підвищення достовірності облікових даних і зниження рівня інформаційної асиметрії в управлінні фінансовою стійкістю підприємства.

10. Розвинено методологію аудиту дебіторської заборгованості шляхом обґрунтування доцільності застосування ризик-орієнтованого підходу, що передбачає ідентифікацію зон підвищеного кредитного ризику, використання аналітичних процедур і зовнішніх підтверджень як інструментів підвищення якості аудиторських висновків.

11. Запропоновано та методично удосконалено напрями розвитку системи обліку, контролю й аудиту дебіторської заборгованості на засадах цифровізації, автоматизації документообігу, розширення аналітичного обліку та застосування принципу обачності при формуванні резерву сумнівних боргів.

12. Доведено, що імплементація запропонованих концептуально-методичних рішень забезпечує синергетичний ефект у вигляді підвищення якості обліково-аналітичної інформації, зниження рівня фінансових ризиків, стабілізації грошових потоків і зміцнення фінансової стійкості підприємств у турбулентному економічному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімова Н. С., Топоркова О. В. Інформаційне забезпечення внутрішнього контролю дебіторської та кредиторської заборгованості. *Бізнес Інформ*. 2017. № 11. С. 312–317.
2. Бежевець Я., Мельник А. Роль обліку та контролю дебіторської заборгованості у підтримці фінансової стійкості підприємства. *Студентські наукові читання 2025* : матеріали конференції першого туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт Поліського національного університету, 27 листопада 2025 р. Житомир : Поліський національний університет. 2025. С. 81-83.
3. Бутова Т. А., Волошина В. В. Проблеми та перспективи розвитку системи внутрішнього контролю дебіторської заборгованості на підприємствах. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Економічні науки*. 2014. Вип. 5.3. С. 11–15.
4. Бухгалтерський облік (для необлікових спеціальностей) : навч. посіб. / Ю. Ю. Мороз, Т. С. Гайдучок, О. М. Дмитренко. Житомир : Рута, 2022. 256 с.
5. Василюк М. М., Вітер С. А., Здирко Н. Г., Гайдучок Т. С. Аудит фінансової звітності у світлі міжнародних стандартів та принципів сталого розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2025. № 4(55). С. 5-13.
6. Вороная Н. Б. Облік розрахунків. Розрахунки з покупцями і замовниками. URL: <https://i.factor.ua>
7. Гайдучок Т. С., Вітер С. А., Дем'янишина О. А., Ареп'єва О. В. Фінансовий облік активів : навч. посіб. : у 2 ч. / Житомир : Поліський нац. ун-т, 2024. Ч. I. 360 с. URL: <http://surl.li/lmqgol>
8. Гайдучок Т. С., Вітер С. А., Дем'янишина О. А., Ареп'єва О. В. Фінансовий облік активів : навч. посіб. : у 2 ч. / Житомир : Поліський нац. ун-т, 2025. Ч. II. 462 с. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/18650>
9. Гайдучок Т. С., Цегельник Н. І. Основи бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості у вітчизняній та зарубіжній системі. *Економічні науки. Сер. Облік і фінанси* : зб. наук. пр. 2012. Вип. 9 (33), ч. 1. С. 191–200.

10. Гайдучок Т. С., Цегельник Н. І. Сучасні реалії та перспективи провадження аудиторської діяльності в умовах євроінтеграційних процесів. *Механізм регулювання економіки*. 2022. №1-2 (95-96). С. 67-71. URL: <http://www.mer-journal.sumy.ua/index.php/journal/article/view/81/75> DOI: <https://doi.org/10.32782/mer.2022.95-96.11>
11. Глушач Ю. Проблеми облікової оцінки дебіторської заборгованості у фінансовій звітності підприємств. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-40>
12. Голов С. Ф. *Управлінський облік : підручник*. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 534 с.
13. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : наказ М-ва фінансів України від 30 листоп. 1999 р. № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text>
14. Курганська М. Г. Внутрішній аудит дебіторської заборгованості: модель побудови на підприємстві. *Управління розвитком соціально-економічних систем : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* Харків, 2020. С. 398–400.
15. Марусяк Н. Л. Забезпечення фінансової стійкості підприємств в умовах воєнного стану та економічної турбулентності. *Сталий розвиток економіки*. 2025. № 5. (56). С. 483-488.
16. Мельник А. А., Забавіна Н. В. Вплив воєнних ризиків і форс-мажору на управління дебіторською заборгованістю та фінансову стійкість підприємств. *Період трансформаційних процесів в світовій науці: задачі та виклики* : зб. наук. праць з матеріалами VI Міжнар. наук. конф., м. Полтава, 28 листопада, 2025 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця : ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2025. С. 120-127.
17. Мельник А. Роль екологічного обліку у впровадженні стандарті ESG. *Облік, оподаткування і контроль: теорія та методологія* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. дистанц. конф. (м. Тернопіль, 6 грудня 2024 р.). Тернопіль : ЗУНУ, 2024. С. 153-156.

18. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2010 року. Частина 1 / Міжнародна федерація бухгалтерів ; Аудиторська палата України. Київ, 2010. 806 с.

19. Мороз Н. В., Блага О. В. Фінансова стійкість промислових підприємств України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2023. № 28(56). С. 96–101.

20. Мороз Ю. Ю., Гайдучок Т. С. Цифрова трансформація аудиторського бізнесу: нові горизонти та перспективи. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. Вип. 5(05). С. 109-114.

21. Насоненко Я. С. Сутність дебіторської заборгованості та особливості її управління в інформаційних системах BAS. Збірник наук. праць ХНАДУ. 2021. URL: <https://dspace.khadi.kharkov.ua/bitstreams/de2835f9-5b18-4fab-a67e-f8c460a3424f/download>

22. Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : наказ М-ва фінансів України від 07 лют. 2013 р. №73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>

23. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» : наказ М-ва фінансів України від 08 жовт. 1999 р. № 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text>

24. Національний банк України. Огляд МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» щодо оцінки очікуваних кредитних збитків. – 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MSFZ_9_Review_pr_2022-09-06.pdf (дата звернення: 08.12.2025).

25. Паянок Т. М. Система внутрішнього контролю дебіторської заборгованості: напрями вдосконалення. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2019. Вип. 1(42). С. 58–63. [https://doi.org/10.26642/pbo-2019-1\(42\)-58-63](https://doi.org/10.26642/pbo-2019-1(42)-58-63)

26. План рахунків бухгалтерського обліку у визначеннях та схемах : навчально-наочний посібник / Ю. С. Цаль-Цалко, Ю. Ю. Мороз, Т. С. Гайдучок [та ін.]. Житомир : Рута, 2019. 212 с.

27. Податковий кодекс України : Закон України від 02 груд. 2010 р. № 2755. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

28. Приходько І. П. Розрахунки з покупцями та замовниками: аспекти фінансового обліку. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2018/19.pdf

29. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21 груд. 2017 р. № 2258. / Верх. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>

30. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 лип. 1999 р. № 996. / Верх. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>

31. Пугаченко О. Б., Зарудна Н. В. Внутрішній контроль порядку відображення в обліку дебіторської заборгованості. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 37. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-73>

32. Рябчук О. Г., Костенко А. С. Значення аудиту дебіторської заборгованості підприємства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Економіка*. 2025. № 37(65). С. 70–74

33. Савченко А., Горелик Д., Гаврилюк В., Вербіцький О. Дебіторська заборгованість та її вплив на фінансовий результат діяльності підприємства. *Український економічний часопис*. 2025. № 8. С. 123–127.

34. Сізова С. Сучасні методи управління витратами підприємств в умовах нестабільного середовища. *Universum*. 2025. № 17. С. 7–14.

35. Снітко К. І. Сутність та склад дебіторської і кредиторської заборгованостей підприємства. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/nkvprknftm418_15.pdf

36. Степаненко О., Канельська А. Фінансова стійкість підприємств в період воєнного стану: ризики, загрози, шляхи їх подолання. *Підприємництво та інновації*. 2024. № (33), С. 123–130. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-3583/33.21/>

37. Тирінов А.В. Особливості визнання та облікової оцінки дебіторської заборгованості підприємства. URL: http://e-visnyk.zdia.zp.ua/journals/5-05-2019_2/25.pdf

38. Чубін Д. Д., Коваленко О. Я. Фінансова стійкість підприємства: етапи категоризації поняття у вітчизняній науці. *Актуальні проблеми економіки*. 2024. № 4 (274). С. 38-45.

39. Шепель Т. П., Вінтоняк А. А. Організаційно-методичні аспекти обліку дебіторської заборгованості: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 52. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-56>

40. Шигун М. М., Мухомор Г. В. Дебіторська заборгованість: визнання та оцінка за національними та міжнародними стандартами. *Вісник Економіки ЛУТЕ. Сер. Економічні науки*. 2023. № 72. С. 85-93.

41. Юрченко С. В., Мачак Т. О., Овдін В. С. Управління дебіторською заборгованістю для підвищення рівня фінансово-економічної безпеки підприємства. *Проблеми сучасних трансформацій. Сер. Економіка та управління*. 2024. Вип. 16. doi: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-16-04-02>

42. Chen H., Wang S., Yang D., Zhou N. COSO-Based Internal Control and Comprehensive Enterprise Risk Management: Institutional Background and Research Evidence from China // *Encyclopedia*. 2025. Vol. 5, No. 3. Article 106. doi:10.3390/encyclopedia5030106.

43. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO). Internal Control — Integrated Framework. COSO, 2013. Executive Summary. URL: <https://www.coso.org>

44. IASB. IFRS 9 Financial Instruments. London : IASB, 2023.

45. IFAC. *Handbook of International Auditing, Assurance, and Ethics Pronouncements*. New York : IFAC, 2023.

46. International Auditing and Assurance Standards Board. *Audit Evidence and Data Analytics*. New York : IFAC, 2024.

ДОДАТКИ